

Dr. GAVRO MANOJLOVIĆ

(U povodu 100-godišnjice njegova rođenja.)*

Rodio se u Zadru 27. X. 1856. Gimnaziju je polazio u Senju, Karlovcu i Zagrebu, a opću povijest, zemljopis, filozofiju i klasičnu filologiju učio na sveučilištima u Zagrebu i Beču, gdje je 1895 doktorirao. Od 1880 službovao je kao profesor (odnosno upravitelj gimnazije) na srednjim školama u Požegi, Osijeku i Zagrebu, gdje je 1897 dobio^o privatnu docenturu iz rimske povijesti, 1901 bio imenovan izvanrednim, a 1902 redovitim profesorom za opću povijest staroga vijeka. S osnutkom Hrvatsko-srpske koalicije (1905) ušao je u aktivni politički život i 1908 bio kao narodni zastupnik umirovljen, ali je 1910 opet preuzeo svoju katedru — najprije kao suplent, a 1914 kao redoviti profesor — i zadržao je do svoga konačnog odlaska u mir 1924. Te ga je godine Jugoslavenska akademija izabrala za svoga predsjednika i tu je čast zadržao sve do 1933. Umro je u Zagrebu 1. XI. 1939.

Manojlović se znanstvenom radu posvetio razmjerno kasno, u petom desetljeću svoga života, i premda je svoj dugi vijek od 83 godine proživio u povoljnim životnim prilikama, dao je svega nekoliko znanstvenih radova. Nije zacijelo bez značenja činjenica, da dvije od svojih rasprava nije nikada dovršio, a da je nedovršenom ostala i njegova »Povijest Staroga Orijenta«. Za ocjenu njegova znanstvenog stila i nesumnjivoga predavačkog dara jednako je značajna okolnost, da se Manojlović u mladosti mnogo bavio književnošću. S 24 godine objelodanio je knjigu stihova »Mladi dani Veljkovi« (1880), a svojim je pjesmama kroz godine surađivao u časopisima »Vienac«, »Nada« (Sarajevo) i »Javor« (Novi Sad). Iz te pjesničke podloge izvire slikovitost u oživljavanju historijskih događaja i osjećajno podložan jezični izričaj, a u općenitim raz-

matranjima i izrazito subjektivno stano-
vište, koje prelazi granice znanstvenog
naziranja.

Izuzmemo li prvu raspravu *Aristotel prema Leibnizu s gledišta metafizike* (1881) koja među ostalim Manojlovićevim radovima stoji sasvim osamljena, njegov je znanstveni rad zapravo počeo 1899 u »Vjestniku k. r. zemaljskog arkiva«, koji je te godine počeo izlaziti. Otada pa do 1911 Manojlović se doista bavio istraživačkim radom, a kasnije je još samo jednom prilikom pokušao da uđe u problematiku stare hrvatske prošlosti (*Le millénaire de l'ancien royaume croate, Essai sur les questions historiques respectives*, u Zborniku kralja Tomislava, 1925).

Njegovi prinosi našem znanstvenom razvoju potječu s područja, koje je u hrvatskoj historiografiji ostalo do danas zane-
mareno: iz bizantologije. Na širokoj podlozi zasnovanu raspravu *Jadransko pomorje IX. stoljeća u svijetlu istočne rimske (bizantinske) povijesti* (I, Rad JAZU 150, 1902) nije izradio do kraja. Istu su sudbinu doživjele temeljne *Studije o spisu De administrando imperio cara Konstantina VII. Porfirogeneta* (I—IV, Rad JAZU 182, 186 i 187, 1910 i 1911); očekujući još 1926 njihov završetak, Šišić je u svom kolegiju o izvorima hrvatske povijesti smatrao tu raspravu »svakako najvažnijom studijom o caru Konstantinu Porfirogenitu s obzirom na nas«. Osim manjeg priloga o patrijarhu Fotiju preostaje dakle samo rasprava *Carigradski narod (demos) od godine 400-800 po Is. s osobitim obzirom na njegove vojne sile, elemente njegove i njegova ustavna prava u ovoj periodi* (Nast. vjesnik XII, 1904), koju je istaknuti bizantolog H. Grégoire smatrao tako dobrom, da ju je u francuskom prijevodu učinio pristupačnom i

* Ovaj je prilog napisan još 1945 kao nekrolog za »Vjesnik Državnog arhiva« u Zagrebu, koji, međutim, nije izašao u prvobitno zasnovanom obliku.

vanjskom znanstvenom svijetu (Byzantion, Bruxeles 1936 i pos.).

Potkraj svoje nastavničke djelatnosti, Manojlović je osobito pažnju posvetio povijesti starog Istoka: nastojao je da se upozna s najnovijim znanstvenim tekovinama, koje su baš posljednjih godina obilno pritjecale, mijenjajući često iz temelja baštinjene predodžbe. Taj je interes pokazivao već u početku svoga rada, kad je u izdanju Matice Hrvatske objelodanio 1883 prijevod »Povijesti Istočnih naroda u Starom vijeku« od G. Masperoa. Ali kako orijentalnih jezika nije poznao, nije — kako sam kaže — »u tom području ništa izravno istraživao«, a i povijesna je vrela mogao tek slabo upoznati. Oslonio se dakle u svemu na njemačku literaturu; s obzirom na tijesnu suradnju međunarodne znanosti bio je uvjeren, da se već po jednoj literaturi »možemo dobro uputiti u rezultate historijske nauke o Starom Orientu«. Uz te je preduvjete zamislio, da 40. obljetnicu svoga već dobrano zastarjelog prijevoda proslavi samostalnim prikazom za širi krug čitača. Tako je Matica Hrvatska 1924 (s oznakom g. 1923) izdala u tri knjige I. dio njegove *Povijesti Staroga Orienta*, u kojem je ispričao događaje do 11. st. prije n. e. Drugi dio, koji je htio završiti s pojavom Aleksandra Velikoga, nije više ugledao svijetla. Naša znanstvena literatura, pa i popularna, nije time ništa izgubila. Treba naprotiv požaliti, da Manojlović, koji je odlično poznao klasične jezike, a saznanje o prošlosti starih Grka i Rimljana doista crpao na vrelu, nije taj izgubljeni trud uložio u samostalan prikaz grčke i rimske povijesti. Njegova pomno priređena predavanja o razdoblju helenizma, koja je održao pred odlazak sa sveučilišta, nesumnjivo to potvrđuju.

Manojlović je svoj rad na povijesnoj znanosti završio djelom *Sile pokretnice i pravilnosti u univerzalnoj historiji* (izd. JAZU, 1927), u kojem je nastojao da iznese svoje poglede na historijski razvoj u cjelosti. Taj je pokušaj jedini svoje vrste u našoj historiografiji; ni prije ni poslije nije se od naših povjesničara nitko odvažio da prijeđe na područje filozofije povijesti ili spoznajno-teoretskih pitanja, koja su inače tako usko povezana sa svakim istraživačkim radom. Manojlović, doduše, nije namjeravao dati neki svoj pogled u smisao povijesnog zbivanja; zadovoljio se time, da poslije svoga dugogodišnjeg bavljenja općom poviješću utvrdi neke opće-

nite spoznaje, koje bi možda upućivale na neke pravilnosti u tom zbivanju. Pokušao je upravo, da — prema vlastitim riječima — izradi »donekle neki nacrt induktivne filozofije historije«, ali je pritom svijesno prešao preko dotadašnjih napora u tom pravcu. U zbilji je uspio dati samo niz utisaka i opažanja, koja nisu povezana u jednu smisaonu, sustavnu cjelinu. Subjektivno obilježje svojih razmatranja pojačao je još više načinom, kojim ih je izricao; taj nije uvijek primjeren ozbiljnosti sadržaja, ili, u dodiru s aktualnim suvremenim problemima, poprima čak novinarski prizvuk. Iznenađuje činjenica, da su, kraj mnoštva dobro zapaženih pojedinosti, iz reda »osnovnih faktora« u historijskom razvoju ispale društvene klase. Terminologija, koju je često bio primoran da sam stvara, kao i nedovoljno izrađeni i omeđeni pojmovi, kojima se služi, posvjedočuju, da se takvom pokušaju »induktivne filozofije povijesti« može kod* nas pristupiti tek, ispunimo li jedan preduvjet: da se prije svega temeljito upoznao s oruđem, kojim se danas služe i sociologija i filozofija povijesti, a zatim i s rezultatima njihovih proučavanja.

Manojlović nije bio povučen znanstveni radnik; ako je već u mladosti poezija utjecala na njegov stav prema životu, društvena i politička djelatnost njegova muževnog doba nije zacijelo povoljno utjecala na njegov znanstveni rad*. On je kroz godine uređivao omladinski list »Pobratim« i bio glavni urednik »Nastavnog Vjesnika«. Od 1908 do 1920 bio je, s kratkim prekidom, narodni zastupnik, a od 1909 do 1919 tajnik Akademije, a zatim njezin dugogodišnji predjednik.

Na tom je mjestu stekao zasluga uredjenjem *Zbornika kralja Tomislava* (1925),

* Osim gore navedenih rasprava, Manojlović je još objelodanio ove historijske radove:

Iz sirske pisane »Crkvene povijesti« Joannesa Efeskoga, VZA I, 1899;

O srodstvu patrijarha Fotija s carskom kućom, NVJ IX, 1901;

O »mletačkim prefektima« u Dalmaciji za Petra II. Orseola, VZA III, 1901;

O godini »Prijenosa sv. Anastazije« u Zadar. ib.;

Pripomene k III. knjizi, 25. pripovijesti kronike Joannesa Efeskoga, ib.;

Još nešto o »mletačkim prefektima« u Dalm. za Petra II. Orseola, ib.

brigom za osnutak Orientalne zbirke, koja je uglavnom i sabrana za njegov predsjednikovanje (1928—32), i napokon odlučnom obranom Akademije, kada se u doba aleksandrovske diktature 1929 pojavio u beogradskoj »Pravdi« prijedlog, da se za grebačka akademija ujedini s beogradskom, koja bi je pod imenom Jugoslavenske zapravo apsorbirala (*Jedna akademija ili tri*, Obzor br. 248—251 od 16—19. IX i pos.).

J. Šidak

IZVJEŠTAJ O I. KONGRESU HISTORIČARA FNR JUGOSLAVIJE

U izdanju Saveza historijskih društava FNR Jugoslavije izašao je u Skoplju, na 115 str. malog formata, izvještaj o radu I. Kongresa jugoslavenskih historičara, koji je 4.—8. V. 1954 održan u Beogradu. Izvještaj je priredio za štampu dr. B. Grafenauer u suradnji s drom F. Zwitterom i drom D. Jankovićem, pa je on, uz ostalo, rezimirao na osnovu zapisnika pojedinih sekcija i kratak sadržaj diskusija.

U Uvodu (str. 5—9) prikazan je rad na osnivanju historijskih društava po pojedinim republikama kao i postanak i djelatnost njihova Koordinacionog odbora (od 17. V. 1950), koji je uz pomoć Istoriskog društva NR Srbije pripremio ovaj kongres. Zatim slijedi izvještaj o radu kongresa (str. 10—105) u plenumu i sekcijama, kojih je bilo deset: I. za historiju naše zemlje u antičko doba i za arheologiju; II. za historiju Srednjeg vijeka; III. za historiju XVI.—XVIII. st.; IV. za historiju XIX. i XX. st.; V. za historiju od 1918. do 1945. godine; VI. za historiju radničkog pokreta; VII. za pomoćne historijske nauke i za arhivistiku; VIII. za nastavu historije u srednjim školama; IX. za pravnu historiju; X. za historiju umjetnosti. Od pretežne većine referata objavljen je kraći izvadak, s napomenom o tome, da li je kasnije izašao u štampi. Iz tih se napomena, kao i Dodatka na kraju izdanja vidi, da je velik dio referata odštampan u različitim časopisima, uglavnom organima historijskih društava. U svemu je pročitan 71 referat, dok se jedan nije više mogao saslušati zbog nestašice vremena. Od sveukupnog broja referata 26 ih se odnosilo na probleme povijesti naših naroda u XIX. i XX. stoljeću.

Na kraju su u Prilozima objavljena Pravila Saveza historijskih društava FNR

Jugoslavije, koji je na kongresu osnovan, Zaključci kongresa i Pismo učesnika kongresa drugu Titu.

(»Historijski zbornik« upoznao je svoje čitaoce sa zaključcima kongresa i udjelom historičara iz Hrvatske u njegovu radu još u svom godištu VIII, 1955, str. 191—196).

šk

JUGOSLAVENSKA HISTORIOGRAFIJA NA X. INTERNACIONALNOM KONGRESU HISTORIJSKIH NAUKA U RIMU 4.—11. IX. 1955.

Za razliku od prvoga poslijeratnog kongresa u Parizu, održanog 1950, na kome Jugoslavija nije bila uopće zastupana, posljednji je kongres obilježio značajnu etapu u povezivanju historijskog rada kod nas s razvojem historijskih nauka u svijetu. Iako je odluka o sudjelovanju Jugoslavije na njemu donesena prekasno, da bi njezini historičari mogli surađivati i u sastavljanju nekih osnovnih referata, ipak im je pružena prilika, da uđu u program kongresnog rada s osam »komunikacija« — referata u trajanju od 20 minuta, koji su u pojedinim sekcijama čitani —, dok je sudjelovanje u diskusiji (»intervencijama« u trajanju od 8—10 minuta) omogućeno svakom učesniku bez prethodne prijave.

Na poziv Nacionalnog komiteta za historijske nauke u sastavu Akademskog savjeta FNR Jugoslavije, na kongresu su pročitali svoje referate ovi naši historičari: B. Đurđev, Kanun-name Osmanlija i njihovo značenje za ekonomsku historiju balkanskih zemalja (na njem. jeziku; objelodanjeno u Godišnjaku Istor. dr. BiH VII, 1955); B. Grafenauer, Odnosi Slavena prema Avarima i njihovi ekonomsko-socijalni temelji do opsade Carigrada 626 (na njem. jeziku; objelodanjeno u Zgodovinskom časopisu IX, 1955); M. Kos, Odnosi između kolonizacije i formiranja nacionalnih i etničkih granica (na franc. jeziku; objelodanjeno u ZČ IX, 1955); Grga Novak, Autonomija i ekonomija dalmatinskih gradova do kraja Srednjeg vijeka (na franc. jeziku); Viktor Novak, Paleografija i slavensko-latinska simbioza od VII.—XV. st. (na engl. jeziku); J. Šidak, Problem bogumilstva u Bosni (na njem. jeziku; objelodanjeno u ZČ IX, 1955); J. Tadić, Udio Dubrovnika u mediteranskoj trgovini XVI. st. (na franc. jeziku); F. Zwitter, Problem narodnog preporoda kod Južnih Slavena u

Austriji: legitimizam i nacionalni princip (na franc. jeziku, objelodanjeno u ZČ IX, 1955). U diskusijama su, uz neke druge naše historičare, nastupili M. Brandt (engleski heretik Gvalterije u Splitu 1383) i F. Moačanin (problem Granice).

Kongresu je neposredno prethodio sastanak nekih komisija Internac. komiteta hist. nauka 2. i 3. IX., pa je i njihov rad ušao u širi okvir kongresnih priredaba. U komisiji za nacionalnu historiju pročitao je M. Mirković referat o agrarnim reformama u Jugoslaviji, dok je G. Čremošnik bio spriječen bolešću, da pročita svoj referat u komisiji za slavenske studije.

Spomenute komunikacije postale su učesnicima kongresa poznate već prije njegova otvaranja po rezimejima, koji su objavljeni u posebnom svesku kongresnih materijala, a njihov tekst bit će u cijelosti ođštampan u posljednjem svesku tih materijala, koji će u glavnim crtama obuhvatiti također diskusiju.

Učesnicima kongresa raspodijeljeno je nekoliko stotina primjeraka djela: Dix années d'histoire Yougoslave 1945—1955 (Beograd 1955, str. 686), koje je izdao naš Nac. komitet histor. nauka u redakciji J. Tadića (uz suradnju M. Nakić i R. Samardžića), na francuskom i engleskom jeziku. Ovaj je opsežan prikaz jugoslavenske historiografije — uza sve svoje nedostatke i često teške pogreške, koji su uglavnom bili posljedica prebrzog rada — dobro izvršio svoju zadaću, da svijet upozna s razvojem historijske nauke u novoj Jugoslaviji.

Kongres je, osim toga, pružio našim historičarima priliku, da se upoznaju s mnogim stranim historičarima, koji rade na istim ili sličnim problemima. U vrlo instruktivnoj izložbi historijske literature iz najrazličitijih zemalja, Jugoslavija, nažalost, nije sudjelovala.

šk

DRUGA KNJIGA DRUGOG TOMA ZBORNIKA DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU JUGOSLOVENSKIH NARODA

Poslije dužeg prekida, nakon objavljivanja Prve knjige, Redakcija Zbornika dokumenata i podataka o NOR nastavila je 1955 s objavljivanjem knjiga drugog toma, t. j. dokumenata Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOP odreda,

odnosno Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Prva knjiga, koja je ranije izašla, obuhvata Bilten Vrhovnog štaba iz perioda 1941—45. Druga i slijedeće knjige su nešto drugačijeg karaktera. One će obuhvatiti različite akte (izvještaje, naređenja, depeše, proglase i dr.). CK KPJ i VŠ kao i njihovih organa.

Tako, druga knjiga sadrži u svom prvom dijelu 221 dokumenat, od kojih 51 potječe od Vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije i sekretara CK KPJ — druga Tita, 20 od CK KPJ, 39 od Vrhovnog štaba i 111 od pojedinih delegata, članova, opunomoćenika itd. CK KPJ i VŠ. Svi su ti dokumenti iz perioda maj 1941 — februar 1942. Drugi dio sadrži 22 njemačka i talijanska dokumenta, kao i dokumenta jugoslav. kr. vlade i Vrhovne komande stare jugoslavenske vojske iz perioda mart—april 1941, koja se odnose na aprilski rat. Osim toga, knjiga ima 31 fotokopiju i uobičajeni registar ličnih imena, geografskih mjesta i naziva jedinica. (Predmetni registar biće izrađen na kraju cjelokupne edicije Zbornika.)

Knjigu je pripremio Vojnoist. institut JNA, a izdao Vojnoizd. zavod JNA »Vojno delo« u 5500 primjeraka. U redakcionom odboru bili su A. Ranković, M. Pijade, R. Čolaković, D. Radosavljević, M. Marković, V. Vlahović i L. Šentjurc. Odgovorni urednik je pukovnik F. Trgo, a redaktori potpukovnik D. Brajušković i major P. Malobabić.

Ta je knjiga po svom sadržaju nesumnjivo jedna od najznačajnijih, kako u okviru dosad objavljenih knjiga ovog toma, tako i u odnosu na druge tomove Zbornika. Naime, I. tom sadrži dokumenta vojnih jedinica, političkih organizacija i organa vlasti koji su djelovali na teritoriji NR Srbije, III. tom obuhvata Crnu Goru, IV. Bosnu i Hercegovinu, V. Hrvatsku, VI. Sloveniju, VII. Makedoniju. Drugi tom, naprotiv, obuhvata dokumenta koja se odnose na cijelu Jugoslaviju, a potječu od rukovodećih organa Narodnooslobodilačkog rata: CK KPJ i Vrhovnog štaba. (Ovom prilikom treba istaći da pretstoji objavljivanje posebnih tomova dokumenata koja potječu od pojedinih neprijateljskih grupacija na području Jugoslavije — četnika, ustaša i domobrana, talijanske vojske itd., zatim savezničkih vojski koja se odnose na NOR i emigrantskih organa. Posebno će biti objavljena i dokumenta o završnim operacijama za oslobođenje Ju-

goslavije i ona o postanku i razvoju Mornarice u NOR.)

Velik je značaj ove druge knjige u tome što ona obuhvata najautoritativnija dokumenta iz Ustanka 1941 i prvih mjeseci NOR, dakle iz najznačajnijeg razdoblja NOB, kad su se pod najtežim okolnostima rješavala osnovna pitanja i problemi, od čijeg je uspješnog rješavanja zavisio dalji razvitak Revolucije i NOR. Stoga, ma da su dokumenta birana prvenstveno s vojnog stanovišta, ona predstavljaju neobično bogat izvor za proučavanje ne samo dejstva i razvitka vojnih jedinica, već, s obzirom na karakter i specifičnost našeg rata, i za proučavanje niza drugih pitanja: uloge KPJ u NOB, procesa stvaranja političkog jedinstva masa, revolucionarnog i nacionalno-oslobodilačkog karaktera i ciljeva rata, postanka i razvoja organa vlasti, odnosa sa Saveznicima, uloge i djelovanja buržoazije i njenih vojnih formacija i partija, međunarodnog značaja NOB i t. d.

U pripremi ove knjige redakcija je imala da riješi mnoga krupna pitanja, prije svega pronalaženje svih sačuvanih dokumenata. Koliki je problem sačuvanosti i pronalaženja dokumenata, najbolje se vidi iz ovoga:

Od objavljena i notirana 221 dokumenta u prvom dijelu knjige 79 ih potječe iz perioda maj—decembar 1941, a 142 iz januara i februara 1942. Dakle, iz najznačajnijeg perioda organizovanja, podizanja i učvršćenja Ustanka, tj. iz 1941, objavljen je veoma mali broj dokumenata najviših vojnih i političkih organa: CK KPJ i Vrhovnog štaba. Taj je problem još oštriji, ako se pogleda raspored dokumenata po mjesecima: iz maja — 2; iz juna — nijedan; iz jula — 2; iz avgusta — 9; iz septembra — 7; iz oktobra — 11; iz novembra — 11; iz decembra — 37. To znači, da iz perioda pripreme i prvih dana Ustanka ima svega nekoliko dokumenata. Već u decembru, kad se Ustanak toliko učvrstio, da dolazi do stvaranja Prve proleterske NOU brigade, kao prve jedinice buduće regularne armije, ima relativno veći broj dokumenata — 37; dakle, gotovo isto toliko kao iz cijelog prethodnog perioda, ma da je taj period ne samo hronološki već i po svom značaju najvažniji u istoriji naše Revolucije i NOR. Već u januaru 1942 ima 64, a u februaru 78 dokumenata.

Nesumnjivo je da je CK KPJ i Vrhovni štab, kao i njihovi organi, u periodu

koji obuhvata ova knjiga, izdao mnogo veći broj raznih pismenih naređenja, direktiva, uputstava, izvještaja, proglašenja itd. nego što ih sadrži ova knjiga. Naprimjer, dvadeset prvi dokumenat jeste jedno naređenje Vrhovnog komandanta NOP odreda Jugoslavije iz oktobra 1941. U njegovom zaglavlju stoji oznaka: Vrhovni štab NOP odreda Jugoslavije i broj 133 delovodnog protokola. Međutim, u knjizi je to prvi dokumenat koji ima zaglavlje Vrhovnog štaba. Ako se uz to još opravdano pretpostavi da velik procenat pismenih akata nije bio zaveden, onda je jasno koliko je mali procenat dokumenata sačuvan. Ili, iz jednog izvještaja I. Milutinovića, iz Crne Gore, Vrhovnom štabu od 20-XI-1941 (tom III, knj. 1, dok. br. 65), vidi se da se on poziva na naređenje Vrhovnog štaba br. 114 od 2. XI. 1941. Međutim, u ovoj knjizi objavljeno je ili registrovano, do ovog datuma, svega 8 dokumenata Vrhovnog komandanta i Vrhovnog štaba. Takođe, dok. br. 6 (pismo druga Kardelja od 2. VIII. 1941 drugu Titu o vojno-političkoj situaciji u Hrvatskoj i Sloveniji) nosi, pored datuma, oznaku br. 2, a takođe se i iz teksta vidi da je postojalo jedno pismo prije ovog. Redakcija ga nije mogla da pronađe. Takvih slučajeva ima više.

Potrebno je naglasiti da je Redakcija Zbornika učinila značajne napore da pronađe sve dokumente koji bi pripadali ovoj knjizi, ali je i pored toga pronađen, u postojećim arhivama navedeni, relativno mali broj dokumenata. Možda će se naknadno pronaći još neki, pojedinačni dokumenat, ali to neće bitno izmijeniti i riješiti problem nesačuvanosti ovih dokumenata.

Najveći broj dokumenata predstavljaju razna naređenja i naredbe (80), izvještaji (48), pisma (31), otvoreno pismo (1), uputstva, direktive i instrukcije (18), obavještenja (18), saopćenja (3), proglašenja i pozivi (5), članci (3), zaključci, propisi, odluke, prijedlozi (4). Kao što se vidi, relativno mali broj dokumenata odnosi se na izvještaje, a veći broj u različitim formama ustvari pokazuje stavove, određuje liniju, način rada, organizaciju itd. To je razumljivo kad se ima u vidu da su u pitanju dokumenti najviših organa NOP. Stoga su ova knjiga i tom u cjelini, više nego ma koji drugi, povezani s ostalim knjigama i tomovima, i tek s njima daju jednu zaokruženu cjelinu, iz koje se vidi kako su neposredno podređeni organi u praksi provodili liniju CK KPJ i VŠ. (Na-

ravno, to se vidi i iz samih uputstava, naredbi, direktiva, proglaša itd.) Stoga je vrlo značajan rad redaktora na povezivanju dokumenata ove knjige s dokumentima iz ostalih tomova, čime je obezbijeđeno brzo pronalaženje svih dokumenata koja se odnose na isti predmet.

Od 221 dokumenta iz prvog dijela knjige, za 79 dati su samo naslovi, iz kojih se vidi datum, autor i osnovni sadržaj dokumenta, a tekst nije dat, jer je već ranije objavljen u drugim tomovima Zbornika ili sličnim publikacijama. Tako je u I. tomu Zbornika (Srbija) objavljeno 12 dokumenata CK KPJ ili Vrhovnog štaba i njihovih organa (3 u 1. knjizi i 9 u 2. knjizi); u III. t. (Crna Gora) 23 dokumenta (u 1. knj. 13, u 2. knj. 3 i 4. knj. 7); u IV. t. Zbornika (Bosna i Hercegovina) 28 dokumenata (u 2. knj. 1 i u 3. knj. 27); u V. t. (Hrvatska) 4 dokumenta (u 2. knj. 2 i u 3. knj. 2); u VI. t. (Slovenija) 4 dokumenta (3 u 1. knj. i 1 u 2. knj.) i u VII. t. Zbornika (Makedonija) 5 (svi u 1. knj.). Osim toga, u Zborniku dokumenata sanitetske službe knj. 1, 2 dokumenta; u Istoriskom arhivu KPJ, tom I, knj. 1 — 1 dokument. Za sve te dokumente dati su potrebni podaci, tako da se lako mogu pronaći u navedenim knjigama. Takvo rješenje je cjelishodno, jer nije došlo do objavljivanja istog dokumenta u više zbirki dokumenata, a s druge strane, registrovanjem svih dokumenata u ovoj knjizi, kamo oni prije svega pripadaju, obezbijeđena je određena cjelina. Inače, taj je problem nastao zbog toga što su pojedini tomovi počeli izlaziti mnogo ranije od ovog toma Vrhovnog štaba i što su navedeni dokumenti CK KPJ i Vrhovnog štaba, objavljeni u njima, bili neophodni za razumijevanje i povezivanje događaja koje su tretirali ostali dokumenti datog toma. Tu se pretežno radi o izvještajima delegata i članova CK KPJ i VŠ koji su boravili u pojedinim krajevima zemlje i odatle slali izvještaje, ili o dokumentima VŠ s terena gdje je boravio i neposredno utjecao na razvoj događaja, kao napr. u Srbiji, Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini.

Njemačka i talijanska dokumenta iz drugog dijela knjige objavljena su na jeziku originala, uz prijevod. Takav način objavljivanja dokumenata je, s obzirom na njihov značaj, vrlo koristan, jer obezbjeđuje njihovu autentičnost, ma da je to u izvjesnoj mjeri povećalo obim knjige.

Od 221 dokumenta adresovano je na sekretara CK KPJ i Vrhovnog koman-

danta NOP odreda Jugoslavije, druga Tita — 24; na Centralni komitet KPJ — 7; na Vrhovni štab — 19, ukupno — 50. Opštih naredbi, proglaša, propisa i sl. ima 21. a proglaša neprijateljskim vojnicima — 3, ukupno — 24. Na pojedine delegate i članove CK KPJ i Vrhovnog štaba u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji — 19. Pokrajinskom komitetu KPJ za Srbiju — 5; rukovodstvu SKOJ za Srbiju — 1; Okružnom komitetu KPJ Valjevo — 1; Glavnom štabu NOP odreda Srbije — 2; ukupno — 9. Centralnom komitetu KPH — 3; Operativnom vojnom rukovodstvu pri CK KPH 2 i Glavnom štabu NOP odreda Hrvatske — 3; ukupno — 8. Centralnom komitetu KP Slovenije — 2; Glavnom štabu NOP odreda Slovenije — 1 i Izvršnom odboru Osvobodilne fronte Slovenije — 2; ukupno — 5. Glavnom štabu NOP i DV Bosne i Hercegovine — 4; Operativnom štabu NOP i DO Istočne Bosne — 4; Operativnom štabu NOP odreda Hercegovine — 1; Pokrajinskom komitetu SKOJ za Bosnu i Hercegovinu — 1; ukupno — 10. Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju — 2; partijskoj organizaciji u Makedoniji — 1; ukupno — 3. Pokrajinskom komitetu KPJ za Crnu Goru i Boku — 4; Pokrajinskom komitetu SKOJ za Crnu Goru i Boku — 1; Glavnom štabu NOP odreda Crne Gore i Boke — 5; ukupno 10. Okružnom komitetu KPJ za Sandžak — 1; Glavnom štabu NOP odreda, odnosno NOP i DO za Sandžak — 7; ukupno — 8. Prvoj proleterskoj NOU brigadi i njenim bataljonima — 29; pojedinim jedinicama i ustanovama pri Vrhovnom štabu, odredima, bataljonima, komandama mjesta itd. s teritorije Crne Gore, Sandžaka, Istočne Bosne, Hercegovine i Zapadne Srbije — 44. I najzad, jedno pismo na CK KP Bugarske, a jedno Draži Mihailoviću.

Iz ovoga se jasno vidi da je CK KPJ i Vrhovni štab, u vanredno teškim uslovima okupacije i rascjepkanosti zemlje, rukovodio i utjecao na razvoj Ustanka u svim krajevima naše zemlje, a naročito da je vršio neposredan i velik utjecaj u onim oblastima gdje se nalazio.

Dokumenta koja se objavljuju u ovoj knjizi nalaze se u raznim našim arhivama: gotovo sva u CK SKJ, u CK SK Slovenije 1, u CK SK Srbije 3, u Muzeju narodnog oslobođenja u Ljubljani 1 i u Vojnoistoriskom institutu JNA 24. Karakterističan je primjer jedne kopije (dok. br. 138), čiji se jedan dio nalazi u arhivi CK

SKJ, a drugi u arhivi VII. Ovo ukazuje na potrebu rješavanja takvih, sigurno izuzetnih slučajeva.

Redaktori ove knjige učinili su značajne napore da dadu sva potrebna formalna objašnjenja dokumenata. Desetak dokumenata nemaju svog originalnog datuma, ali je redakcija kod svih njih utvrdila datum (samo mjesec) kad su rađeni. Svakako je bilo teško za ta dokumenta ustanoviti datum izrade. Tako je kod dok. br. 116 utvrđen pomoću datuma pod kojim je zaveden u delovodnom protokolu Vrhovnog štaba. Kod dva dokumenta datum je omaškom pogrešno naveden, što su redaktori jasno dokazali i opravdano ispravili, uz jasnu oznaku da su tu intervenisali (dok. br. 95 i 98). U jednom slučaju (dok. br. 117) redaktori su konstatovali da prva cifra datuma u kopiji, kojom su se poslužili, nije otkucana, te su utvrdili sami datum itd.

Pri obradi naišlo se i na niz drugih teškoća, koje su uspješno prebrođene. Tako je jedan dokumenat objavljen prema jednoj nađenoj kopiji (dok. br. 94), ali su redaktori naveli i razliku između te i ostalih pronađenih kopija, kao i kojom su se oni kopijom poslužili. Ili, u drugom slučaju (dok. 115), pronađena je kopija, ali nije imala završetka. Kraj dokumenta dat je po jednom pronađenom prijepisu, rađenom dva mjeseca docnije od originala.

Najzad, redaktori su dali 986 objašnjenja, od kojih je manji dio formalnog karaktera, a veći se odnosi na objašnjenja nejasnih mjesta iz dokumenata, na popune koje su nastale zbog nesačuvanosti mnogih dokumenata i sl., što vrlo mnogo sadržajno obogaćuje knjigu. Ta su objašnjenja vrlo značajna, jer su ih uglavnom davali učesnici; u uslovima, kad o mnogim pitanjima nema potpunih dokumenata, ona mogu imati vrijednost izvora.

* * *

Treća knjiga, kao i naredne ovog toma, je sličnog karaktera i obuhvata mart—april, četvrta maj—juni, a peta juli—avgust 1942.

Objavljivanje ovih dokumenata pozdravice ne samo naučni radnici, radi proučavanja NOB, već i svi učesnici u NOR i uopšte svi naši ljudi, jer ona svojim jezikom govore o vanrednom pregalaštvu, požrtvovanosti, heroizmu u žrtvama naših naroda na putu svog nacionalnog i socijalnog oslobođenja. Ona će ujedno biti jedan od najjačih argumenata protiv ra-

zličitih falsifikata i dezinformacija o NOR, koja se ponekad, još i danas, javljaju u inostranstvu.

F. Biljan

PRILOZI M. EKMEČIĆA POVIJESTI
BOSANSKO-HERCEGOVAČKOG
USTANKA 1875—78.

Poslije nekoliko prikaza i recenzija, s kojima je na stranama ovog časopisa ušao u našu historijsku nauku, M. Ekmečić je sa svoje prve dvije rasprave, posvećene nekim značajnijim pitanjima u povijesti bosansko-hercegovačkog ustanka, pokazao, da se razvio u ozbiljnoga znanstvenog radnika, od koga naša historiografija može mnogo da očekuje.

U raspravi »Početak bosanskog ustanka 1875 god.« (Godišnjak Ist. dr. BiH VI, 1954), E. je na osnovu dosada neproučene arhivske građe nesumnjivo dokazao, da je ustanak u sjeverozapadnoj Bosni, oko Kostajnice i Prijedora, započeo kao izrazito seljačka pobuna, kao izraz nezadovoljstva sa zakupom desetine, koji je od 1872 bio u stalnom porastu. Prema tome, u prvoj fazi ustanka nije još došla do punog izražaja činjenica, koju E. označava kao »dvojestvo njegovog agrarnog i nacionalnog karaktera«, ističući s pravom, da su to »dva aspekta jedne iste pojave«, zbog čega »nije pravilno isticati jednu stranu na račun druge, jer u ovom slučaju jedna pretpostavlja drugu« (269).

Premda se od 1871 može govoriti o nekim pokušajima stvaranja revolucionarnih organizacija, E. je dokazao, da ustanak nije ponikao iz njihove djelatnosti i da su one, ukoliko su ponegdje postojale, »u pripremama ustanka igrale sekundarnu ulogu«. Međutim, tim je organizacijama, koje su stvarane u krugu građana, ponajviše trgovaca, nedostajao osnovni preduvjet pravoga revolucionarnog rada. »To što se ova organizacija — kaže E. — nije uspjela iz jednog izvora rasprostraniti i na ostale krajeve, ne treba opravdavati samo istinitom činjenicom, da je ona stvarana na brzinu, nego je tu došla do izražaja slabost principa na kojima je ona stvarana. Sistem ličnih veza, održavan na razasutom području naselja pretežno pješke, nije dozvoljavao da se u tako kratkom roku stvori veća organizacija, osigura istovjetnost akcija i sigurnost uspjeha planova« (278). Prema tome — »stihija seljačke pobune prerasla je mogućnosti na brzinu stvorene i slabo vođene organizacije« (279), u jednom času »isto-

riske nužde«, kada na selu ni »nije bilo osobitog raspoloženja za ustanak« (274). Seljaci su, štoviše, već u početku pokreta bili spremni da pregovaraju s turskim vlastima, i samo je neuspjeli pokušaj ovih da pohvataju uglednije ljude po selima omogućio prerastanje pokreta u pravi ustanak sredinom mjeseca augusta. U tom je procesu odigrao presudnu ulogu zulum neregularnih trupa, koje su vlasti — kao svoju prvu mjeru protiv ustanka — razaslale po uzburanim selima. »Ova mjera je više uticala na proširenje ustanka, nego bilo koja ranija organizaciona priprema u tom pravcu« (292), iako je, dakako, imala i negativnih posljedica po sam ustanak. Ali ni tada nije ustanak izgubio svoj izrazito obrambeni karakter. »Toliko u literaturi pominjana opsada, cerniranje gradova, značila je samo zaštitnu mjeru protiv eventualnih prodora u njihova sela«. (293) Pa ni u takvim prilikama nisu pregovori između seljaka i vlasti bili prekinuti, i tek je njihov konačni neuspjeh pokrenuo mase seoskog stanovništva — ne u oružanu borbu, nego u bijeg preko granice. »U čitavoj predigri oružanih borbi u avgustu 1875, — konstatira E. — pored nacionalne propagande, opaža se jedna tolerantna nota prema vrhovnoj turskoj vlasti. To je dolazilo do izražaja kod seljaka, koji i pored oružanog ustanka u većini nisu osjećali potrebu borbe i protiv turske države kao takve. Njihova osuda nije išla dalje od osude administracije i njene poreske politike.« (300)

Osnovni je dakle rezultat ovoga savjesnog rada spoznaja, da ustanak nije bio smišljeno djelo neke nacionalne organizacije. »U početku je on imao seljački karakter i bio sračunat na izvojevanje ekonomskih olakšica, pa ne odgovara istorijskoj istini tvrdnja — formulisana kod V. Čubrilovića — da je ustanak pokrenula djelatnost nacionalnih organizacija.« (305)

Za razliku od bosanskog ustanka, kome je osvijetlio njegov početak, E. je u hercegovačkom ustanku obratio pažnju jednoj komponenti u njegovom razvoju od kraja 1876. U raspravi »Uloga don Ivana Musića u hercegovačkom ustanku 1875—78 godine« (Godišnjak Ist. dr. BiH VII, 1955, 141—169) konstatira on, da ni jedan pisac — pa ni M. Vego u posljednjem prikazu Musićeve djelatnosti u ustanku (1955) — nije uočio, »da je pokret Ivana Musića, od kraja 1876, postao jedan od posebnih elemenata u austro-ugarskoj politici« (141),

po čemu — kako s pravom zaključuje — »Musić i njegov pokret imaju širi, evropski značaj i izdvajaju se iz mase lokalnih pokreta« (154). S istančanim razumijevanjem za prividna protuslovlja u djelatnosti pojedinaca i historijskih situacija u njihovoj neprekidnoj mijeni, E. unosi u Musićev rad potpuno novo svjetlo. Na osnovu dosad neiskorištene arhivske građe u bečkim arhivima prikazuje neobično zamršen položaj, u kome se Musić našao od kraja 1876, kada se, iz vlastite pobude, stavio u službu Beča. Osiguravši stvarnu samostalnost svome »vojskovođstvu« u Popovu Polju i zaštićujući ustanak od opasnosti, da se turska vojska iskrcava u luci Kleku, što mu je omogućilo da bude »uglavnom stalno nepokretan« (147), Musić se zbog svojih veza s Bečom našao u paradoksalnoj situaciji, da razbije jedinstvo ustaničkih redova, a da se baš zbog toga još više podredi cjelini ustanka, u kome nije ionako imao nikakva svoga programa, jer se njegov pothvat »pretvorio u pasivno iščekivanje kada će austro-ugarska vojska preći granicu« (160). »Dok nije bio povezan sa krugovima u Beču i počeo raditi za njih — konstatira E. — Musić je djelovao pod crnogorskom zastavom, ali je uvijek na neki način bio izolovan. Prelaz u austro-ugarsku službu doveo je do sasvim obrnutog učinka. On je sada dvostruko vezan za ustanak i Crnu Goru. Povjerljiva priroda njegova djelovanja za austro-ugarske interese obavezivala ga je na zajedničku akciju s ostalim ustanicima sve do onog momenta dok to ne prekinu službeni krugovi u Beču. Iako je izdao ustanak, Musić je stvarno više vezan za ustanak nego ranije...« (155/6).

Musićeva komponenta u ustanku nije po svom priklanjanju Beču ostala osamljena. Kao i u bosanskom ustanku, tako se i u Hercegovini s razvojem događaja sve više osjećao utjecaj Beča, pa su potkraj 1877 prešli na stranu Austrije i tri ustaničke vojskovođe, koji su bili pravoslavni popovi. Međutim — »između rada ovih vojvoda i Musićeva nije bilo nikakve povezanosti. Oni nisu znali jedni za druge.« (164)

S pravom E. završava svoj rad ocjenom, prema kojoj je Musićev pokret »kao sredstvo Andrassijeve politike prestao u osnovi biti revolucionarni pokret«, ali da baš po toj svojoj podređenosti »ima naročiti istorijski značaj« (167/8). Pritom ostavlja otvorenim pitanje, »koliko je masa se-

ljaštva u pokretu Ivana Musića socijalno i politički bila zadovoljena njegovim djelovanjem«, zbog čega »težina zaključaka do kojih se ovdje došlo pada na samu ličnost Ivana Musića...« (168) Dosada poznata građa doista nameće takav zaključak, iako se on, zbog nedovoljnih podataka, ne može smatrati konačnim.

Spomenuti radovi M. Ekmečića odlikuju se ozbiljnom i iskrenom težnjom, da se u rješavanju historijskih problema odbaci svaki obzir prema različitim romantičnim iluzijama i da se oni dokuče u potpunoj svojoj dijalektičkoj složenosti. U njima nema olako nabačenih i praznih riječi niti ukalupljenih šablona, kojima bi se historijske činjenice, utvrđene na osnovu savjesno proučene izvorne građe, prinosile kao žrtva.

J. Šidak

NOVI PODACI O MOJSIJU GEORGIJEVIĆU

U povodu priloga K. Georgijevića, Iz neobjavljene Vukove prepiske, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu III, 1955, pokušao sam, da u HZ VIII, 1955, 161—164, ocrtam život Mojsija Georgijevića. jednog od najistaknutijih naših demokrata 1848/9, ukoliko to pristupačna građa danas dopušta.

Uskoro poslije toga izašla su u Građi JAZU 26, 1956, »Pisma Ljudevitu Gaju«, priređena od J. Horvata i J. Ravlića, među kojima su, uz ostalu obilatu građu, dosada nepoznatu, objelodanjena također dva pisma M. Georgijevića Gaju. Kako ta pisma u koječem dopunjuju i objašnjavaju ono, što je u spomenutom članku rečeno, ona zavređuju naročitu pažnju.

Prvo od tih dvaju pisama, datirano 13. IX. 1839 i pisano ćirilicom, potječe od mladoga Georgijevića (u tom je obliku on svoje prezime i naveo na kraju pisma), kad se je spremao u 4. razred osječke gimnazije. Njegov odnos prema Gaju bio je tada mladenački prislan i topao; on ga u pismu naziva svojim dobročiniteljem i nastavnikom, kome će »za učinjena dobra srcem i dušom do vjeka blagodarani biti«. On se tada zanosi ilirskom idejom, koju je od Gaja preuzeo, kako se to vidi iz njegovih riječi: »Ovo mesto (t. j. Osijek; J. Š.) ... velikog je sažalenja dostojno, još skoro sve u snu, sve rži, kad jim čovek spomene, »da se pišemo iliri«, ja se koliko mi je moguće trudim, da moje vršnjake i mlađe od mene, ono što sam

od vas naučijo i što više od nji znadem naučim.« (Str. 177: očigledne pogreške u pisanju ovdje su ispravljene.)

Prema tome, ovo pismo ispravlja moju misao, da je Georgijević vjerojatno poznavao Gaja već 1845 (161), a potvrđuje moju slutnju, da se on »možda u početku i zanio ilirskom idejom« (str. 162), iako je 1844 već nesumnjivo stajao na Vukovu stanovištu. Zaključak K. Georgijevića, izveden na osnovu ove potonje činjenice, da on »nije bio pristalica Ilirskog pokreta«, ne može se dakle odnositi na njegovu mladost, pa se sada pogotovu ne bih mogao složiti s mišljenjem, da je on 1844 imao »potsmešljiv stav« prema Ilircima.

Drugo pismo dijeli od prvoga punih deset godina i napisano je poslije sloma narodnog pokreta, 29. VI. 1849 (prezime ima sada u potpisu oblik: *Gjorgjević*). K. Georgijević je na osnovu pisama M. Georgijevića iz 1846 došao do zaključka, da on tada, kao ni Vuk, nije imao dobro mišljenje o Gaju, i da su oni obojica čak »naslućivali špijunsku ulogu Gajevu«; za potonju tvrdnju, međutim, nije pružio uvjerljivih dokaza. Spomenuto pismo posvjedočuje, da ni 1848 nije taj odnos bio prijateljski. Kada ne bi bilo onih pisama, koja je Georgijević slao 1846 Vuku, činilo bi se, štoviše, da je on prestao biti takav tek u toj godini. Georgijević je, naime, iznenađen Gajevim pozivom na suradnju u njegovim novinama — koje je on nedavno stavio u službu bečke vlade — objašnjavajući to time, što su se oni »u lanjskoj buci nešto udaljili bili« ili su ih »upravo razni talasi razmetli«, pa ga je Gaj smatrao svojim protivnikom. On priznaje, da se »u gdekojim stvarma, iz mlogiu«, nije s njime slagao, ali da ga je zbog njegove »Věštine i Umětnosti, osobito u odlučno doba, istinito poštvao«, pa je i žalio, što se Gaj »s radilišta javnog povukao« (178). Sada se Georgijević, koji je od rujna 1848 bio veliki bilježnik Virovitičke županije i još uvijek pripadao krugu oko »Slavenskog Juga«, kome je u početku bio, štoviše, jedan od »urednih pomoćnika«, odaziva Gajevu pozivu i obećaje povremenu suradnju u njegovim novinama.

U bilješci uz prvo pismo (str. 178), tvrdi se, uz ostalo, da je Georgijević bio »kasnije (t. j. poslije 1839; J. Š.), tajnik Miloša i Mihajla Obrenovića, a da poslanstvo hrvatskog sabora za bečki parlament, u koje je i on bio izabran, »nije nikad otišlo u Beč«. Na čemu se osniva prva tvrdnja, nije mi poznato; Georgijević je od

1839, kako se vidi iz njegova pisma, dolazio više godina gimnaziju, zatim studirao filozofiju i pravo, a 1844 spremio se da iduće godine pokrene »Južnoslavenske novine« s književnim prilogom, u čemu nije imao uspjeha. Iz pisama Vuku od 1844—46 ne može se o nekoj njegovoj službi Obrenovićima ništa doznati. Poslanstvo pak za bečki parlament doista je i krenulo u Beč, »nu budući se porazumljenje ne mogaše postignuti, vratise se Hrvati opet natrag« (Lj. Vukotinić u svom »Vjekopisu«). Uostalom, o tom poslanstvu ima više podataka u objavljenoj i arhivskoj građi (u p. također prilog Olge Šojat u ovom svezku HZ).

Kako se iz njegovih pisama Vuku vidi, Georgijević se od 1853 nalazio u službi drž. namjesništva u Beču, a već je od 1852 bio teško bolestan (»prsa mi nevaljaju ni džigerice«; 17. XI. 1852). Spominjući ga u svojim »Kratkim crticama iz moga života«, koje je pisao u 60-tim godinama, Vukotinić govori o tom »vrlo darovitom mužu« kao »na žalost skoro preminulom«.

J. Šidak

B. STULLI, TRŠĆANSKA »FAVILLA« I JUŽNI SLAVENI, ANALI JADRANSKOG INSTITUTA JAZU I, ZAGREB-RIJEKA 1956, STR. 7—80.

Pokrenut 1836 bez ikakvih političkih namjera, časopis »Favilla« pretvara se od kraja 1838, prelaskom u ruke I. Valussija i F. Dall' Ongara, u mazzinijevski usmjereni tribinu, demokratsku u političkom, a malograđansku u socijalnom pogledu. U vezi s tom promjenom u orijentaciji lista, koju je već Schiffrer 1937 uočio — kako to pisac napominje — došla je u časopisu do izražaja također težnja, da se u čitalaca probudi što veće razumijevanje za Južne Slavene. »Konačno — konstatira S. — samo iz onako širokog Mazzinijeva demokratizma, iz njegovih formulacija slobode, jednakosti i ravnopravnosti naroda — kao bitnog preduvjeta za slobodan i pun nacionalni život svakog naroda pojedinačno — mogle su se kod urednika i glavnih suradnika »Faville« razviti onakve tendencije o Južnim Slavenima, kakve su našle ugledno mjesto na stranicama »Faville«, naročito u periodu 1842—1844. godine.« (Str. 34.) Pritom S., protivno pisanju talijanskih, iredentistički usmjerenih pisaca upozorava na činjenicu, koju, uz ostalo, osniva na zanimljivoj analizi ekonomsko-

socijalnog razvoja Trsta, da spomenuta orijentacija »Faville« nije organski ponikla iz te sredine. »Uvijek moramo držati na umu — kaže on — da bez obzira na širinu spomenutog kruga onih baš tršćanskih sljedbenika »Faville« ona ostaje djelo, izraz i težnja, književni i politički program u prvom redu i nadalje onog kruga talijanske inteligencije, koja je došla u Trst iz Italije tražeći zapošljavanja i mogućnosti publicističkog djelovanja.« (67) Prema tome: »Nije to ni tršćanska ni istarska misao, ni rezultat idejno-političkog razvoja ni tršćanske ni istarske sredine.« (67)

Od priloga, koji se u »Favilli« odnose na Južne Slavene, S. obraća naročitu pažnju na seriju od petnaest članaka, koji su 1842—44 izlazili pod naslovom: Studi sugli Slavi, a potekli su iz pera M. Pucića i A. Kaznačića, iako oni kao autori nisu bili ondje navedeni. Neke od tih članaka Kaznačić je ponovo objavio u svom listu L'Avvenire 1848, prema tekstu originalnog rukopisa, koji je S. našao u dubrovačkom arhivu. Usporedba tih tekstova pokazuje, da je tekst članaka u »Favilli« bio ponegdje, osobito u uvodu, okljaštren zahvatom cenzure.

Kako su autori tih članaka oko 1842 studirali na sveučilištu u Padovi, S. nastoji, da na osnovu nekih suvremenih podataka ocijeni značenje te sredine, prožete mazzinijevskim idejama, za naš razvoj. Tako je J. Kollár našao ondje 1841 »pedesetak studenata iz raznih slavenskih zemalja«, a M. Pucić je u »Danici« 1843 uputio A. Kuzmaniću »u ime mladeži jugoslavjanske na padovanskom sveučilištu« apel, da prekine s rasprom oko pravopisa. »Sve je to, dakle — misli S. — dovelo i moralo dovesti do uskog povezivanja, gotovo stapanja spomenutih demokratsko-progresivnih krugova slavenske i talijanske inteligencije.« (47) Ta se mogućnost, dakako, ne mora smatrati isključenom, ali podaci, koji pisca navode da je istakne kao utvrđenu činjenicu, ne opravdavaju još njegov zaključak o »padovanskom sveučilišnom žarištu«, barem ne s obzirom na naš razvoj. Uostalom, S. je i sam svije stan toga da daljnje raspravljanje o tom pitanju ovisi prije svega o građi, koja leži u talijanskim arhivima (47). U donošenju konačnog suda ne će se svakako moći mi-moići činjenica, da su s istog sveučilišta potekli i oni studenti iz dalmatinskih gradova, koji su 1848 zastupali u njima talijanašku politiku.

Svoj prikaz talijansko-južnoslavenskih odnosa uoči 1848 S. je dopunio osvrtom na dopise, koje je naš Kukuljević slao »Danići« 1841 iz Milana. S pravom je istakao razumijevanje, kojim Kukuljević prati borbu talijanskog naroda za svoje ujedinjenje, ali je, mislim, ipak predaleko otišao, kada u vezi s time zaključuje: »Da je simpatija za borbu talijanskog naroda za njegovo ujedinjenje, a protiv Austrije, da je dakle istovjetnost interesa i ciljeva bila osnovni movens gajenja prijateljstva, težnje za upoznavanjem i zbližavanjem talijanskog naroda s južnoslavenskim narodima, to mislimo nije potrebno dokazivati.« (64). Daljnji je razvoj, a naročito za revolucije 1848—49, pokazao, da je pitanje odnosa prema Austriji bilo mnogo složenije i da je upravo Kukuljević bio tada jedan od najistaknutijih predstavnika austro-slavističke politike na slavenskom Jugu.

Zanimljivo i lijepo pisana rasprava otvara uopće mnoga pitanja u kompleksu talijansko-južnoslavenskih odnosa. Jedno se od njih stalno nameće pri njezinu čitanju: *kako* su, ustvari, urednici »Faville« zamišljali te odnose u slučaju raspada Austrije, gdje su namjeravali povući granicu između buduće Italije i Jugoslavije? Poznato je, da oni *poslije* 1848. nisu više stajali na tako prijateljskom stanovištu prema Južnim Slavenima. Pisac naviješta o tom preokretu u njihovu shvaćanju daljnji svoj rad, koji s interesom očekujemo. Možda će analiza toga razvoja baciti koji tračak svijetla više i na ta pitanja, koja on obrađuje u ovdje prikazanoj raspravi.

J. Sidak

L. SADNIK, RELIGIÖSE UND SOZIALE REFORMBEWEGUNGEN BEI DEN SLAVISCHEN VÖLKERN, I. DIE »BOSNISCHKE KIRCHE.« BLICK NACH OSTEN II, 1952, 261—266.

Prikazujući u nedovršenom nizu članaka, koje je započela s prilogom o »Religiji Slavena u staro doba u svijetlu današnjih istraživanja« (Blick nach Osten I, 1848; usp. HZ II, 1949, str. 397), vjerske i društvene pokrete u prošlosti slavenskih naroda, Linda Sadnik je u posljednjem broju spomenutog časopisa, koji je u aprilu 1952 — poslije odužeg prekida — prestao uopće izlaziti, pokušala da izloži novije poglede na problem heretičke »crkve bosanske«. Ne ulazeći dublje u samu proble-

matiku, ona pristaje uz mišljenje A. Solovjeva, naročito s obzirom na tobožnje dualističke elemente u rukopisima »crkve bosanske« i pitanje upotrebe križa na stećcima, a uglavnom se zadržava na prikazu *rukopisne* rasprave S. Hadžialića o »Bogumilima i islamizaciji Bosne i Hercegovine« (263—266).

Kako spomenuta rasprava nije ni danas još postala pristupačna javnosti, iznijet ću ovdje — zbog bibliografske potpunosti — glavne njezine misli u interpretaciji Sadnikove.

Hadžialić dokazuje, da heretička učenja prodiru u Bosnu neposredno s Istoka, preko Dalmacije. Bosanska hereza, prema tome, »ne može se smatrati spojnicom između bugarskog bogomilizma i tzv. Patarije u Italiji«, ili se ona može označiti takvom »tek u vrlo ograničenoj mjeri« (264). Premda H. ne isključuje ni utjecaj muslimanskih Kalizija, koji su se tobože sredinom XII. st. naselili u Bosni, ipak polaže težište na tobožnje veze između bosanskih Patarena i heretika-Arapa u južnoj Italiji. Već u XIII. st. — misli on — pojavio se u Bosni i poneki sufi iz redova derviša, pa H. objašnjava uz ostalo i uređenje »crkve bosanske« na osnovu analogije s nekim sektama u islamu.

Čin »starca« odgovarao bi po toj shemi *kabiru* ili *šaihu* (»Starijemu«), »strojnika« — za im ul-kaumu (»Starješini«), djed — *djaddu* odnosno *gaddu*, a »gost« — *müsafirü*, prvobitno strancu, pritajenom apostolu sekte.

U ocjenu ovih pretpostavaka, dakako, ne može se ovdje ulaziti, jer podaci, s kojima raspolazemo, nisu za to dovoljni. Napomenuo bih samo, da je mišljenje o nekim tješnjim vezama između muslimanskih i kršćanskih heretika u ranom Srednjem vijeku uopće već otprije poznato. I Dolinger govori u svom poznatom djelu: »Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters« I, 1894, 125—127, izričito o manijehima u islamu i kršćanstvu, kojih se pojava podudara »u važnim točkama nauke i prakse«, a navodi, uz ostalo, i podatak iz 1195 o tobožnjem savezu talijanskih patarena s nekim muslimanskim »knezovima«. S obzirom pak na islamske Kalizije, kojih naselja Hadžialić smješta u Bosnu, valja podsjetiti, da se oni u XII. i XIII. st. spominju u kraju između Save i Bosuta, dakle u istočnoj Slavoniji, gdje su — prema jednoj vijesti iz 1414 — pristali većim dijelom uz patarenstvo, zbog čega je u

Moroviću osnovana posebna pozepitura pe-
čujске biskupije (usp. J. Koller, *Historia*
episcopatus Quinqueecclesiarum III, 1784,
311—313).

J. Sidak

E. WERNER, PATARINI: EIN BEI-
TRAG ZUR KIRCHEN- UND SEKTE-
GESCHICHTE DES 11. JAHRHUNDERTS.
(Vom Mittelalter zur Neuzeit. Zum 65.
Geburtstag von Heinrich Sproemberg.
Berlin 1956, str. 404—419.)

U svom najnovijem prilogu, koji je iza-
šao u zborniku, posvećenom njegovu neka-
dašnjem učitelju, docent na Karl-Marx-
ovu sveučilištu u Leipzigu, dr. E. Werner,
pokušao je, da na osnovu vrlo savjesnog
proučavanja dosadašnjih različitih mišlje-
nja objasni porijeklo naziva *patarin* (pa-
taren), zajedničkog hereticima u Italiji i
u Bosni.

Analizirajući suvremena vrela, koja go-
vore o reformnom pokretu u Milanu u
druhoj polovici XI. st., vezanom u nauci
ponajviše uz ime tamošnje staretinarske
četvrti Patarie, W. zaključuje, da je taj
pokret, zahvaćajući postepeno šire slojeve
puka, poprimao sve izrazitije heretičko
obilježje. Pritom osobito ističe značenje
heretičke, dualističke zajednice u Monte-
forte, osuđene oko 1028, s kojom u Italiji
počinje novo poglavlje u razvoju srednjo-
vjekovnih hereza. A kako *nijedan* suvreme-
nik ne izvodi ime patarena od spomenu-
toga milanskog lokaliteta, W. postavlja pi-
tanje, ne radi li se u tom slučaju o preno-
šenju nekoga starijeg naziva za heretike
na milanski reformni pokret.

Poticaaj za daljnje istraživanje u tom
pravcu dala mu je misao A. Dondaine-a,
koji je 1952 — u skladu sa svojim uvjere-
njem o istočnjačkom porijeklu katarske
hereze na Zapadu — doveo ime patarin
u uzročnu vezu s mjestom Patera ili Pa-
tara u Likiji (M. Azija), gdje je u XI. i
XII. st. doista postojelo jako središte
bogumila ili fundagigata, koji su se nazivi
upotrebljavali kao sinonimi. Već davno
prije su se u tom južnom dijelu M. Azije
proširili novatijani, koji su se sami na-
zivali katari, t. j. čisti, i pavlikijani, koji
su ondje osnovali jednu od svojih šest cr-
kava (Laodikeia). Glavni pak dokaz za svo-
je mišljenje W. nalazi u podatku, na koji
je upozorio A. Solovjev u raspravi: *Funda-
jajiti, paterini i kudugeri u vizantiskim*
izvorima (Zbornik Vizant. inst. SAN I,
Beograd 1952) i prema kojemu su se u bi-

zantskim izvorima također imena bogumi-
la i paterina upotrebljavala kao sinonimi.

To je mišljenje o porijeklu naziva pata-
rin iz M. Azije nesumnjivo vrijedno paž-
nje, ali mislim, da svi dokazi, koje W. na-
vodi njemu u prilog, nisu ipak dovoljni
za konačan zaključak u tom smislu. Či-
njenica je, naime, da je to ime — u obliku
paterin — poznato samo iz jednog doku-
menta, koji je već Rački upotrebio, ali
koji je tek Solovjev iscrpnije prikazao u
spomenutoj raspravi. Radi se ustvari o vi-
jesti u nekom pismu, koje je 1316 proči-
tano na jednoj sinodi grčke crkve i čiji
se tekst sačuvao u prijepisu akta, izdata
od patrijarha — kako ističe Solovjev. Pre-
ma toj vijesti je neki pop, osumnjičen zbog
hereze, boravio kod paterina. Ne stoji tvrd-
nja Solovjeva, da se »tu jeretici nazivaju
čas »patarini«, čas »bogomili«, jer se na-
ziv paterini spominje *samo* u gornjem po-
datku. Ako se na osnovu njega može iz-
vući zaključak, da je to ime »bilo počet-
kom XIV veka poznato i u Vizantiji i da
je samom patrijarhu bilo jasno da su pa-
terini isto što i bogomili« — kako ispravno
konstatira Solovjev —, ne slijedi iz toga
još ništa pouzdano s obzirom na porijeklo
tog imena. Solovjev nije više mogao da
rađe u bizantskim izvorima ni jedan
drugi podatak te vrste, osim anateme pa-
terina u jednom srpskom rukopisu iz 1521,
za koji pretpostavlja, da je možda u doba
Stefana Dušana preveden s grčkog origi-
nala na području Ohrske arhiepiskopije.

Prema tome, za razliku od naziva: bo-
gomili, funda(giag)iti i kudugeri, naziv pa-
terini sasvim je izuzetan u bizantskim
izvorima i nije — kao prva dva — poznat
prije XIV. stoljeća. A kako ga ne nala-
zimo ni u crkvenoslovenskim tekstovima,
osim u spomenutom rukopisu iz 1521, na-
đenom u krušedolskom manastiru (u Fru-
škoj Gori), ne može se olako odbaciti mi-
sao, da je naziv paterin mogao na grčko
tlo prijeći sa Zapada.

Ne umnjivo je zapadnjačkog porijekla
taj naziv za bosanske heretike, koje su u
dalmatinskim gradovima poznavali isklju-
čivo pod tim imenom. A nije zacijelo slu-
čajnom ni pojava, da se ono održalo u hr-
vatskoj glagoljskoj i latiničkoj književno-
sti sve do u XVII. st., iako je s vremenom
izgubilo svoje prvobitno značenje i postalo
sinonim za poganina i — Turčina. Čini se,
najzad, da se do u naše dane zadržalo u
pučkom govoru na otoku Krku kao po-
grdni naziv za nečistu i sl. ženu.

J. Sidak

MIHAJLO DINIĆ, TRI POVELJE IZ
ISPISA IVANA LUČIĆA, Zbornik
Filozofskog fakulteta III, Beograd 1955,
str. 69—94.

U ostavštini Ivana Luciusa pronašao je prof. M. Barada prijepis triju povelja pisanih na našem jeziku i ustupio ih prof. M. Diniću, koji ih je objelodanio i prokomentirao. »Najstarija — kaže on — pretstavlja ugovor velikog župana Stefana Nemanje sa Splitom kojim garantuje Splićanima slobodu trgovine po svojoj državi. To je zasada jedina poznata povelja izišla iz njegove kancelarije dok je on još bio na vlasti. Druga povelja pretstavlja ugovor o prijateljstvu između kralja Stefana Vladislava i Splita iz 1237 godine. Lučić nam je, najzad, sačuvao i jednu sasvim kratku povelju humskog kneza Andrije kojom oslobađa Trogirane od davanja 'obroka'... Dva novo pronađena splitska ugovora pokazuju nam da je Split imao žive veze sa Srbijom u vreme dok je bio Hum pod njenom vlašću, što se ranije moglo samo naslućivati« (69).

Budući da se radi o prijepisima, D. najprije utvrđuje njihovu autentičnost, smatrajući samo ime Luciusovo dovoljnim jamstvom, da se ne radi o mistifikaciji. Osim toga, povelje da odgovaraju tipovima s kraja XII. i prve polovice XIII st. »Najzad, i pogreške u čitanju usled kojih je smisao teksta često puta pomračen pokazuju da je Lucius prepisivao sa originalnih povelja« (75).

Za povijesnu nauku od osobite je važnosti upravo Nemanjina povelja Splitu. Ona nam daje nov podatak o životu Rastka-Save i humskog kneza Miroslava. D. naime upozorava, da je Rastko, prema Domentijanu i Teodosiju, dobio za očeva života jedan dio zemlje na upravu. Dosada se nije znalo, koja mu je to zemlja bila dodijeljena. D. smatra, da Lucius nije dobro pročitao i razriješio kratice na onom mjestu povelje, koje je prepisao: »u moju zemlju i s nami rastachai u Humschu zemlju i s nami Vlacha u Zetu«, nego da je ono u originalu očigledno moralo glasniti: »u moju zemlju i s(i)na mi Rastka u hlmsku zemlju i s(i)na mi Vlaha u Zetu« (76). Ta zemlja dodijeljena Rastku, bio bi Hum. Budući da je Humom vladao Miroslav, D. misli da je Rastko dobio Hum u vremenu između 17. VI. 1190 (t. j. dana, kad se Miroslav posljednji put javlja kao suvremenik događaja u ugovoru s Dubrov-

nikom) i 8. IV. 1195, kad je srušen s prijestolja Isak Angel (tada je naime po Domentijanu Rastko pobjegao u Sv. Goru). Miroslavu je, prema D-u, Hum bio oduzet, pa on tu postavku potkrepljuje stilizacijom ugovora između Dubrovnika i Miroslava, u kojemu se Miroslavu osigurava pravo azila.

D. upozorava, da se takvom tumačenju događaja suprotstavlja podatak iz povelje Uroša I. manastiru sv. Petra na Limu iz 1254—64, u kojoj stoji, da je Stjepan Prvo-vjenčani izdao neku povelju Miroslavu knezu humskom (dakle bi Miroslav vladao Humom još za Stjepana Prvo-vjenčanog) u vrijeme, kad je i sv. Sava bio humski episkop, pa prema tome Sava nije mogao biti knez u Humu.

D. rješava tu smetnju tako, što utvrđuje autentičnost Uroševe Limske povelje (83), koja je po njegovu mišljenju napisana na temelju povelje Uroša I. (g. 1253) crkvi sv. Bogorodice u Stonu. U jednoj i drugoj radi se o imanjima humske eparhije, pa je zato jedna mogla poslužiti kao podloga drugoj. To što se Miroslav spominje u takvom položaju u Limskoj povelji, po D-evu je mišljenju rezultat nespretne stilizacije (85). Miroslav je naime osnovao manastir sv. Petra na Limu (prije 1190) i tom zgodom izdao povelju, koja je nestala, kad su Bugari 1253 manastir opljačkali. Kad je Uroš I. izdao Limsku povelju, moglo se o Miroslavu govoriti samo na temelju sjećanja i ispitivanja svjedoka (84).

D. konstatira, da se i u drugim povijesnim izvorima može naći tragova, da je mladi Rastko dobio na upravu Hum. Tako da se na pr. u t. zv. »lokrumskim falsifikatima« spominje ban Rastimir (deminutiv od Rastko), a sličnih tragova da ima i kod Orbinija, Lukarevića i Filareta.

Ovi izvodi moći će izdržati kritiku u svojim glavnim postavkama. Njih ne će moći ugroziti operiranje s nesigurnim podacima iz »lokrumskih falsifikata«, Orbinija i Lukarevića, koje je vrlo duhovito, ali i nepouzđano. Prijepisi povelja moći će se stoga upotrebiti za prikazivanje prošlosti naših naroda, te one predstavljaju nesumnjivo vrijedno otkriće.

U tekstu su objelodanjeni faksimili i latinički prijepisi povelja (u originalu su one bile napisane ćirilicom).

Josip Lučić

MISCELLANEA II-IV,
Državni arhiv Zadar 1950—1952,
Zadar 1953, str. 183.

Miscellanea II—IV Zadarskoga drž. arhiva (ur. dr. Stj. Antoljak) zadržale su fizionomiju prvog broja u pogledu forme i sadržaja objavljenih dokumenata (usp. HZ V, 1952). Upotrebljene su više manje i iste arhivske serije, iz kojih je u prvom broju objavljena dosad neobjavljena građa. Trobroj je jedino obogaćen izvacima iz serija: Pergamene zadarskih notara, Spisi »Magnificae Comunitatis Iadrae«, Spisi mletačkog dragomanskog arhiva, Spisi splitskog arhiva i dr. — da spomenemo samo one najglavnije. Time je prošireno upoznavanje sadržaja građe zadarskog arhiva, što se tiče raznolikosti i opsega dokumenata. Trobroj je po broju dokumenata obilniji (108), nego prvi broj (62). Trebalo bi stoga mnogo prostora, da se prikaže sve, što je u njemu publicirano; zadržat ću se na nekoliko dokumenata, čija vrijednost upada u oči.

U dok. 7 (5. X. 1359) Ludovik I., na molbu Franje Filipa iz Zadra »de generatione Dragynich«, dopušta, da on na svojim posjedima »extra terminos ciuitatis nostre Iadrensis in regno Croacie« bude »in omnibus hijs libertatibus et consuetudinarijs legibus, quibus nobiles regni Croacie duodecim generationum pociuntur«. Dokument dakle potvrđuje poznatu činjenicu, da su pripadnici ustanove »dvanaestero plemena« imali posebne privilegije, koje su htjeli postići i pripadnici drugih plemićkih »plemena«. Kad su Draginići izumrli u muškoj lozi, došli su bliži rođaci i tražili (dok. 24 od 12. III. 1456 donosi ustvari podatak od 13. VI. 1379), da im se dade zemlja roda Draginića »per lineas proximitatis tamquam ipsorum Thome et Stephani penitus sine prole legitima decedentium, sibi et predictis suis fratribus hereditarie pertinere... iuribus Croaticis dictantibus...«. Tada su hrvatski plemići Lučke županije (13. VI. 1379), »iura Croatorum observare uolentes«, dodijelili »ex maturis consilio et deliberatione quæ plurimorum nobilium Croatorum in dicta sede nobiscum pro tribunali sedentium« sva imanja Tome i Stjepana njihovim živim rođacima, osobito Jordanu iz Zadra, sinu gore spomenutog Franje Filipa, t. j. zadarskoj lozi Draginića prozvanoj Nozdronja, i drugim rođacima, kako je to bio već prije (1350) odlučio Ludovik I. da im se preda.

U oporuci Palmucije (dok. 15 od 2. XI. 1396) ostavlja pet libara novca »presbitero Iacobo de lictera (!) sclaua officianti in ecclesia sancte Marie Presbiterorum suo confessori...«, što dokazuje, da se tada i unutar gradskih zidina glagoljalo (kako je to točno konstatirano u bilj. 11) odnosno da je hrvatski element i preko glagoljice dolazio do izražaja.

Iz drugih dokumenata dobiva se slika o visokom stupnju umjetnosti u Zadru. Spominje se »Stephanus Petri, pictor... aurifex Pribiscauus« (dok. 12); popravljaju crkava i samostana, po čemu se može odrediti postanak novog stila dotične građevine; naručuje se »unam anconam ualoris ducatorum centum auri« (dok. 19), »fieri facere unam crucem laboratam de argento et inauratam« (dok. 20) i dr. (O zadarskim majstorima usp. C. Fisković, Zadarski majstori u Dubrovniku tokom XIV st. Anali II, Dubrovnik 1953).

Iz objavljenih oporuka i ostavština donajemo imovno stanje pojedinih društvenih slojeva (građani, plemići, obrtnici, seljaci — dok. 2, 6, 12, 15, 18, 19, 29, 31, 34, i dr.), odnose među njima, kulturni stupanj (koje se na pr. knjige čitaju), namještaj, odijevanje, a može se pratiti i akumulacija posjeda pojedinih crkvenih ustanova, osobito samostana u Zadru i okolici i tako dalje.

Dok. 26 (od 5. IV. 1473) je namirnica vojvode Ivaniša Vlatkovića, kojom izjavljuje, da je prije roka primio od Dubrovačke republike uobičajeni godišnji tribut. Napisana je bosančicom u Dubrovniku. Dokument je važan utoliko, što upozorava, da se za odnošaje Dubrovnika i zaleđa treba koristiti i drugim arhivima, a ne samo i isključivo dubrovačkim. Taj podatak — koliko mi je poznato — nije dosad bio iskorišten, a važan je radi osvijetljavanja odnosa Dubrovnika s Vlatkovićima i utjecat će na stanovite korekcije u tim odnosima.

Iz dok. 35 (ožujak 1551) upoznajemo metode zarobljavanja i pljačkanja od strane Uskoka. O tim stvarima očevici ne pričaju baš lijepo, osobito što se tiče pljačkanja naših ljudi i krajeva. Istina je, da su to takvi izvještaji, koje su mletački knezovi u Zadru dobivali od ljudi oslobođenih od uskočkog zarobljeništva, pa možda se nije sve baš onako događalo, kako je zapisano u tim zapisnicima saslušanja. Mlečani su bili ogorčeni neprijatelji Uskoka i prikazivali su ih po zapadnoj Evropi kao razbojнике (usp. B. Poparić,

Povijest senjskih Uskoka, 1936, 155). Međutim, uza sve to ne može se zanijekati, da se na osnovu tih izvještaja mora ublažiti često puta pretjerano idealiziranje Uskoka.

Potpuno drugačiju sliku o Uskocima pruža nam izvještaj (dok. 44, druga polovica 1616 — pronađen u ostavštini pok. Š. Ljubića) papinskog nuncija u Veneciji Gessi Berlingerija, upućenog papinskom dvoru. Ne samo da on u tom izvještaju hvali Uskoke, nego njihovoj borbi pridaje općevropsku važnost («... il distrugge gli Uscocchi non concerne all'utile della christianità... penetrano più che dir si possa nel paese turchesco, di onde sempre riportano prede certissime. Et è manifesto che a i confini loro il paese turchesco è per quatro giornate dishabitato»; str. 84). On misli, da Uskoci moraju zadržati i braniti Senj, jer drugi vojnici to ne bi mogli učiniti. («... che essendo necessario il mantener Segna et diffenderla, necessariissimo è il mantener gli Uscocchi, i quali essendo leuati, et lasciandoui soldati di ualore inferiori, egli non è dubio che l' incursioni turche che, et inforzando prima farebbono danni grauissimi nelli stati arciducali, occorendo per alcun accidente ò per difetto de soldati, che si perdesse Segna, il che però la diuina maestà non concederà, perche prima ne sarebbero ruinati li stati arciducali, e doppo i veneti, imperoche il Turcho si come nemico di ciascuno, così non isparmia ad alcuno»; str. 85). Čini se, da će se podaci zadarskog arhiva morati više uzimati u obzir negoli dosada, ako se, želi postići što potpunija odradba uskočkog pitanja.

Slijedi niz dokumenata o odnosima s Turcima, koji su često puta bili vrlo dobri, do Kandijskog rata, za vrijeme rata i poslije njega.

Za XVIII st. objavljeno je više dokumenata, koji osvijetljavaju agrarne odnose; ti su odnosi bili uglavnom svuda po Dalmaciji slični.

Razmjerno dosta brojno zastupani su izvori za razdoblje francuske i austrijske vladavine. U njima se odražava borba za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i jačanje općeslavenske ideje.

Od korespondencije objavljeno je pismo (dok. 99) I. Kukuljevića upućeno Š. Ljubiću (30. V. 1866). U njemu Kukuljević iznosi mišljenje o nekim izvorima za hrv. povijest. Istina je, da su pisma vrijedan — ali ne prvorazredni — izvor, važan za stvaranje potpunijeg portraita čovjeka po-

jedinca i prilika. Upravo zbog toga postala su neka pisma dragocjen povijesni izvor, kao na pr. pisma Ciceronova, Senekina, Plinija Mlađeg i dr. Zato je uvijek dobro objavljivati samo ona pisma, koja, osim osobnog i strogo privatnog karaktera, zasijecaju i u opće prilike.

I za ovaj trobroj Miscellanea vrijedi općenita ocjena, koju smo dali o prvom broju u pogledu ediranja izvora kao takvih, a posebno zadarskog arhiva, pa je nećemo ovdje ponavljati. Valja naročito požaliti, što nije objavljen niti jedan agrarni ugovor iz zadarske okolice, niti drugi radni odnosno produkcijski ugovori, na pr. primanje nekoga na naukovanje u obrtu, u službu (sluga), na rad, sudske presude i sl., odakle bi se dobila prava slika života u srednjovjekovnom gradu i izvan njega, izražena u toj neposrednoj svakodnevnoj praksi.

Dokumenti su popraćeni detaljnim i iscrpnim bilješkama, koje omogućuju lakše snalaženje u čitanju.

Dokumentu br. 22 treba ispraviti dataciju: ne 20. XII. 1438, nego 20. XII. 1437. Datirano je naime »millesimo quadringentesimo trigesimo septimo, indictione prima, die vigesimo mensis decembris...«, a prva indikcija traje od 1. IX. 1437 do 31. VIII. 1438.

Josip Lučić

IZDANJA MUZEJA GRADA SPLITA

Korisna je misao, što je Muzej grada Splita, odnosno njegov direktor prof. Čiro Čičin-Šain, pokrenuo izdanja o različitim pitanjima grada Splita. Dosad je, od g. 1950, izašlo šest knjižica u opsegu od dva do devet araka, sigurno prema tome, koliko je Muzej raspolagao materijalnim sredstvima. Pohvalno je od NO grada Splita, odnosno od NO općine Split, što je pomogla svoj Muzej da može izdavati takve knjižice, a još bi pohvalnije bilo, da Muzej opskrbi većim sredstvima, da bi mogao izdavati svake godine po jednu veću knjigu. Razumije se, ona bi morala biti znanstveno obrađena, iz različitih pitanja grada Splita, kojih u dugom životu toga grada ima mnogo starijih i mlađih: ekonomske, geografske, društvene, političke, umjetničke i t. d. prirode. Trebalo bi izraditi neki plan, što bi sve Muzej grada Splita želio i trebao da izda, pa tražiti pisce i tako osigurati svake godine po jedan svezak od 5 do 10 araka. Troškovi ne bi bili veliki, a tokom godina obradila bi se različna pitanja, korisna za

NO općine u njenim raznovrsnim poslovima, kao i za nauku općenito.

U sv. I: »Historijski razvitak grada Splita (1950) C. Čičin-Šain prikazuje je u najkraćim crtama historijat grada prema poznatij literaturi, uplevši u političku historiju kulturne prilike, a sve ispričavši svojim živim stilom. Pisac je sigurno po opsegu dao takvu historiju, koliko je sredstvima raspolagao, pa možemo žaliti, da nije raspolagao većom materijalnom pomoći i tako nam je ispričao barem u dvostrukom opsegu.

U sv. II (1952), Čičin-Šain izdao je »Oporuku Jerolima Kavanjina« (1643—1714), napisavši joj komentar, Kavanjinovo rodoslovlje i kratki, poučni predgovor. Na kraju donosi i pismo Kavanjina Petru Velikome, te 2 slike: jedan njegov portret od nepoznatog autora i kameni grb s vrata njegova ljetnikovca u Sutivanu (sada u Muzeju grada Splita). Kako se po svemu vidi, vrlo korisno i potrebno izdanje, važno za kulturnu povijest Splita, pa, razumije se, i ne samo Splita.

U sv. III (1953), Čičin-Šain donosi informativni prilog »Ilirska akademija u Splitu, njeno vrijeme i sjedište«, prigodom 250-godišnjice njena osnutka, preporučujući da se pretraže arhivi zbog izradbe konačne studije. Spomenuta je akademija osnovana oko sredine 1703, a djelovala je još 1713 (da li je tada utrula, ne zna se!). Akademija ilirska »ilitivam slovinska« imala je sjedište blizu katedrale, a imala je za zadaću da čuva hrvatski jezik i da na njemu prevodi s ostalih. kako bi se obogatio, protivno činjenici, što mu se željelo nauditi širenjem talijanskog jezika.

Ovome je svesku pridodat »Ricordo et instrutione...« ili — kako Čičin-Šain naziva taj spis — »Baštinićima«, djelo korisno za poznavanje ekonomske, društvene i kulturne povijesti svoga vremena. Izdavač je taj spis našao među dokumentima Jer. Kavanjina u arhivu splitske obitelji Kapogroso-Kavanjin u Sutivanu na Braču 1948.

Sv. IV (1953) donosi »Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća«. C. Fisković, »Splitski lazaret«, iznosi historijat, opis i tlocrt lazareta od arhitekta i konzervatora spomenika u Splitu Vicka Andrića iz 1817 (i u originalnom dokumentu), napokon kako je zgrada rušena i kako je, na kraju, nestala u II. svjetskom ratu zbog bombardiranja. U radu su i tri fotografije lazareta i An-

drijev crtež, tako da po svemu dobro upoznajemo tu važnu zgradu i njezinu funkciju. — Čičin-Šain, »Pomorci i njihove obitelji u Splitu XVII stoljeća« — poslije kratka uvoda o dokumentima, kojima se poslužio — donosi popis imena vlasnika brodova, kapetana (iz 1532 do 1625, 1632 i 1643) kao i imena brodova. Dalje donosi podatke, koji su mu bili dostupni, o nekadašnjim obiteljima pomoraca iz Splita, od XVI st. dalje (nastavak u narednim svescima). Ne znam, kakav oblik ima prezime »Šfaganić« u tadašnjim talijanskim dokumentima, možda sfaganeo pa bi — barem, tako mi se čini — originalno hrv. prezime moralo biti Svaganić (naši su talij. pravopisom pisali sfe, sfetac, i t. d.). D. Kečkemet, »Mapa crteža dalmatinskih gradova ing. Josipa Santinija«, konstatira, da je ta mapa »malo korištena u nauci i malo poznata javnosti« (čuva se u muzeju grada Splita). Mapa potječe iz XVII st. i prvobitno se sastojala od dva sveska foglio formata različite veličine. Prvi svezak sadrži sedam crteža (Zadar, 3 Splita, 2 Hvara, prizor bitke kod Graca u Makarskom Primorju), drugi šest (Klis i borba oko Klisa, Kamen). G. Santini je, čini se, Talijan iz Livorna; došao je u Dalmaciju kao kapetan, vojni inženjer mletačke vojske, pa su njegove mape nastale između 1666 i 1668. Mape su, po mišljenju Kečkemeta, neke bolje neke gore, a najtočnije su i najljepše one s Hvara. Iako svi crteži nisu točni, a možda ni lijepi, oni nam danas mogu biti korisni, najprije da dobijemo približnu sliku nekoga grada, a zatim da ih uspoređujemo s drugima (Camuccio, Coronelli i dr.) i upoznamo tako razvoj pojedinih gradova. Pisac donosi crtež Hvara, tlocrt Splita i — po Kečkemetu — sliku samog Santinija. — L. Katić, »Naseljenje današnjeg Solina«, navodi, da je Solin u povijesti prošao više etapa, da u njemu danas ima malo starinaca i da su se današnji stanovnici doselili iz Zagore, ponajviše iz Petrova polja kod Drniša u XVII st. po razgovoru Mlečana. Ovi su muškarce uzimali u vojsku. Prva etapa naseljavanja bio je Vranjic, koji je tada s kopnom bio vezan mostom što se dizao, i otočić Barbarinac, a obrađivali su zemlju po obroncima Kozjaka. Sam centar Solina nije tada bio naseljen zbog močvara; on je napučen tek u XVIII i XIX st. (Ne bi se moglo primiti piščevo mišljenje, da izraz »s vinčanom ženom«, g. 1670, znači: s preljubicom!)

U sv. V (1954), prof. V. R i s m o n d o »Pomorski Split druge polovine XIV stoljeća, Notarske imbrevijature«, donosi odštampan tekst nekoliko splitskih notara XIV st. s kratkim uvodom. Pisac nakon kraćeg navođenja podataka iz tih knjiga kaže, da je u Splitu u XIV st. bujao pomorski život i da je relativno velik broj tadašnjih Splitsana, bez obzira na njihovo društveno i etničko podrijetlo, bio orijentiran prema moru. Kako se vidi iz oblika imena spomenutih lica u tim knjigama, mali je broj tuđih imena, većinom trgovaca iz Italije, a — mislim, da se ne varam kad kažem — među njima nema hrvatskih imena s tuđim nastavcima na -eo, ili sličnim, pa je jasno, da je to mijenjanje počelo dolaskom Venecije, možda dosta poslije 1420. Sudeći po ovome, Split je već početkom XIV st. bio potpuno hrvatski grad, a sigurno i ranije, pa ima pravo prof. Skok kad kaže (Dolazak Slavena na Mediteran, str. 214), da se u Splitu romanski dijalekat nije u XIV st. više govorio. Taj je dijalekat u Splitu nadiranjem našeg elementa u ranijim vjekovima postepeno nestajao, dok u XIII st. nije ostao samo u ustima stranaca, da se kasnije i tu izgubi.

Priređivač prof. Rismondo svoju je dužnost izvršio vrlo dobro, a ovim notarskim spisima sastavio je indeks imena osoba, mjesta i brodova.

Kao prilog ovom svesku nastavlja Č i n - Š a i n svoj prilog: Pomorci i njihove obitelji u Splitu XVII st., davši podatke o dvjema splitskim pomorskim obiteljima (Babarović i Manola). Rad još nije završen.

U sv. VI (1955) D. Kečkemet, daje »Bibliografiju o Splitu« I. (od prethistorije do 1860). Uz spomenute sveske Muzeja grada Splita, u tom je svesku izašla vrlo opravdana i potrebna bibliografija, kakvu bi morali imati svi gradovi, ili još bolje, sve ekonomske jedinice. Zbog toga mi se ne čini posve ispravan kriterij, da je teritorij Splita uzet samo od Stobreča do Kaštel Lukšića, iako sam svijestan, da nije lako doći do rješenja, koje bi moglo zadovoljiti sve opravdane zahtjeve.

Ova je bibliografija sastavljena za potrebe Muzeja grada Splita, pa ju je sastavljač, posve ispravno, dao javnosti zbog šire upotrebe u naučnom poslu. Razumije

se, da se pri tome nije moglo donijeti sve, jer su sve bibliografije svijeta nepotpune, pa je isti slučaj i s ovom. Kečkemet je, kako kaže, nastojao zabilježiti »svu važniju naučnu literaturu«, bez obzira kojim tendencijama provejava. Gradu je podijelio po sadržaju i kronologiji, da se pri upotrebi svatko može lakše orijentirati. Na kraju je dao kazalo autora, što je dobro, jer pomaže u poslu.

Iako sastavljač kaže, da je ova bibliografija »više priručno-praktičnog, nego strogo bibliografskog karaktera, pa bi joj se s te strane mogle postaviti neke zamjerke, smatram je vrlo korisnom. Smatram, da bi svaki naš veći grad, svaka veća ekonomsko-politička jedinica morala poraditi na tome, da dobije jednu veću, ili nekoliko manjih takvih bibliografija. Zbog toga želim, da Muzej grada Splita izda što prije nastavak ove knjige.

Kako vidimo, ovi skromni svesci, koje izdaje Muzej grada Splita, inicijativom i zalaganjem svoga direktora, a pomoću materijalnih sredstava NO grada Splita i nastojanjem marljivih suradnika, zaslužuje svaku pohvalu u načelu — što bi i drugi gradovi morali slijediti! — i u pojednostima, jer su radovi od reda korisni i potrebni i samome gradu i svima koji se bave historijom, u najširem smislu riječi, naše prošlosti na našoj obali. Iako su naše Akademije pozvane da izdaju dokumente svih perioda, osobito starijih, po nekome planu, ovdje vidimo, da je korisno uskočio Muzej grada Splita, vrlo mlada ustanova (od 1945), da izda nešto o svome gradu. Ovdje se postavlja pitanje, da li takva ustanova, kao što je Muzej grada Splita, može prodrijeti svojim izdanjima u sve krajeve svijeta, da bi učenjacima dala građe za studij, da bi preko arhivske građe došli do spoznaje prave istine o stanju u prošlosti na našim obalama, kako bi prestali nasjedati lažnoj agitaciji! Jasno je, da to ne može izvršiti mali Muzej grada Splita — koji i sam treba mnogo razumijevanja od strane odgovornih činilaca! — pa bi trebalo to pitanje riješiti bolje i organizirati posao odgovornih ustanova, da to s uspjehom vršavaju na korist naše nauke i naše državne zajednice.

Jakša Ravlić

JADRANSKI ZBORNİK. PRILOZI ZA
POVIJEST ISTRE, RIJEKE I HRVAT-
SKOG PRIMORJA

Godina I, Rijeka-Pula 1956, str. 388.

Na poticaj podružnice PDH-e u Rijeci pristupilo se u mjesecu svibnju 1954 pripremama za izdavanje jednoga godišnjaka, kojima se uskoro pridružilo i Društvo za povijest i kulturna pitanja Istre u Puli (članas također podružnica PDH-e). Pritom se pošlo sa stanovišta, koje je uredništvo prvog sveska izrazilo u svom predgovoru ovim riječima: »Proučavanje prošlosti Istre i Rijeke nametnulo se kao neodložan zadatak odmah poslije oslobođenja ovih naših krajeva. Postojanje obilne pseudonaučne literature o Istri i Rijeci na stranim jezicima, koja je netočno i iskrivljeno prikazivala i objašnjavala povijesne događaje i prilike u prošlosti, činilo je ovaj zadatak veoma aktuelnim.« Za razliku od različitih sporadičnih pokušaja, poduzetih u tom pravcu (zbornici: Oko Trsta, Istra i Slovensko primorje, Riječki zbornik, Vjesnik Drž. arhiva u Rijeci, Anali Jadranskog instituta JAZU i dr.), ovaj godišnjak treba da bude stalan organ spomenutih dvaju društava, podružnica PDH-e, i prema tome jedan nov oblik u organizaciji znanstvenog rada na proučavanju prošlosti Hrvatskog Primorja, Rijeke i Istre te njihovih odnosa s Dalmacijom.

Urednički odbor, sastavljen od drugova: V. Antića, B. Bačića, Vj. Bratulića (odgovorni urednik), B. Lukića, S. Mlakara i Z. Vince, upravljao se u svom radu na prikupljanju radova za prvi svezak zbornika težnjom, »da svaki od njih — kako ističe u predgovoru — predstavlja novi prilog nauci, bilo u obliku studija, same građe, ili pak takvih tumačenja, koja mogu unijeti više svijetla u pojedina pitanja i probleme, što sve doprino i upoznavanju prošlosti spomenutih krajeva«. Sadržaj prvog sveska u skladu je s tako postavljenom zadaćom redakcije, iako ona sama priznaje, da svezak ponešto oskudijeva na prilogima »iz naše novije povijesti«.

Ostavljajući ocjenu pojedinih priloga u prvom svesku »Jadranskog zbornika« za drugu priliku, bilježimo zasada samo njihove naslove. To su: V. Antić, Štampa NOP-a u Hrv. Primorju, Gorskom Kotaru i Istri; D. Šepić, Supilo u emigraciji; Vj. Bratulić, O vremenskom kontinui-

tetu naseljenosti Slavena u srednjoj Istri; O. Mandić, Neki pravni običaji na područje bivše Kastavske gospostije; R. F. Barbalić, Prodiranje hrvatskog industrijskog kapitala u parobrodarstvo duge plovišbe koncem XIX st.; B. Lukić, Neke mišljenja u talijanskoj građanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri; M. Bošković-Stulli, O jednoj zbirci hrvatskih narodnih pripovijedaka iz Rijeke; M. Kos, Pet istarskih razvoda iz XV. st.; S. Antoljak, Kako su isusovci sticali posjede u nekadašnjoj Kastavskoj gospostiji; V. Ek1, Dvije nove glagoljske isprave iz Rijeke; D. Klen, Tri izvještaja o Rijeci iz 1851. i 1852. godine; J. Luetić, O pomorstvu Hrv. Primorja i Istre u XVIII st.; B. Krizman, Građa o talijanskoj okupaciji Rijeke, I tre i Hrv. Primorja 1918. god.; Vj. Bratulić, Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920 godine; M. Korlević, Talijanska »politička bonifikacija« u Istri; J. Perišić, Dokumentat o borbi Hrvata u Istri za svoje škole; J. Perišić, Dokumentat Okružnog NOO-a za Rijeku; T. Blažeković, Nekoliko arhivskih podataka o Karolini Belinić; B. Bačić, Arheološko iskopavanje spilje Cingarele kod Momiena; R. Matejčić, Bakrena sjekira s otvorom za držalje.

Na kraju slijede rubrika Osvrta i izvještaji o radu podružnica PDH-e u Rijeci i Puli.

Kako se iz ovog popisa sadržaja vidi, redakciji je uspjele, da oko zbornika okupi znatan broj suradnika, ne samo iz Rijeke i Pule nego i iz drugih centara znanstvenog rada na prošlosti naših naroda. Mora se, štoviše, reći, da je novija materija razmjerno dosta dobro zastupana, a i rubrika osvrtu o literaturi, koja se odnosi na Istru i Rijeku, obećaje, da će se s nešto malo zalaganja i truda redakcije moći razviti u kritičku tribinu, neobično potrebnu upravo na tom području naše znanstvene djelatnosti.

Preporučujući »Jadranski zbornik«, koji nesumnjivo znači lijep uspjeh u radu podružnica PDH-e u Rijeci i Puli, pažnji naših čitalaca, bilježimo na kraju s osobitim zadovoljstvom i zahvalnošću pomoć, koju su pružili spomenutim društvima u tom pothvatu KNO-i u Rijeci i Puli kao i izdavačko poduzeće »Otokar Keršovani« u Rijeci.

ZBORNİK INSTITUTA ZA HISTORIJSKE
NAUKE U ZADRU, 1955
(izašao 1956), str. 184 i 24 table ilustracija.

Institut za historijske nauke u Zadru, koji je 1954 osnovao Filozofski fakultet u Zagrebu, sa zadaćom, da prije svega organizira istraživački rad na historiji, arheologiji i povijesti umjetnosti u primorskim krajevima NR Hrvatske i da ustoloakša uvođenje studenata u znanstveni rad, objelodanilo je pod gornjim naslovom zbornik radova svojih članova i nekih sveučilišnih nastavnika, uže povezanih s njegovom djelatnošću.

Svezak, koji je uredio D. Rendić-Miočević, sadržava ove priloge: M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali; N. Klaić, Rapski falsifikati; I. Petricioli, Plutej s figuralnim kompozicijama iz zadarske crkve sv. Lovre; V. Valčić, Jerolim Vidulić, najstariji hrvatski pjesnik Zadra; G. Gamulin, Tizianov poliptih u katedrali u Dubrovniku; I. Petricioli, Nepoznata slika radionice Jacopa Bassana u Zadru; D. Rendić-Miočević, Onomastičke studije sa teritorije Liburna. (Prilozi ilirskoj onomastici.); M. Zorić, Ferdinando Pellegrini — prevodilac naših narodnih pjesama; M. Hraste, Osobine suvremene rapske akcentuacije. Na kraju je prikazan rad Instituta u g. 1954 i 1955.

šk

LINGVISTIKA O VREMENU NASELJAVANJA HRVATA U ISTRU

Hrvati su naselili Istru u dva maha, čakavski u ranom srednjem vijeku i štokavski u doba turskoga nadiranja. To nas uče pisani spomenici. Sada nam lingvista Ivan Popović (u 4. broju Riječke revije od 1956) to potvrđuje na temelju toponomastičkog istraživanja. Stariji je sloj već prije X st. dopro s istoka preko čitavog poluotoka sve do zapadne obale i nije nikad iščezao, nego su mu tragovi do danas sačuvani u jeziku i na zapadnoj obali (kod Poreča) i na južnoj (kod Premanture) u novijem sloju doseljenika, koji su došli u Istru, naročito u njezin mletački dio, opustošen od sanitarnih, ekonomskih i ratnih nevolja, bježeći s juga pred Turcima. S obzirom na nevelik broj historijskih izvora, ovaj je jezikoslovni rezultat, obrazložen mnogobrojnim primjerima i dokazima iz živoga govora sa čitavog teri-

torija, važan prilog za poznavanje etničkih promjena u vjekovima istarske prošlosti.

N. Žic

JEDNO PITANJE NAŠIM MEDIEVALISTIMA

Kada je Rački 1877 izdao Documenta za najstariju periodu hrvatske historije, bio je to značajan podvig mlade moderne hrvatske historiografije. Što znači taj naučni napor Račkoga, vidimo najbolje po tomu, što se do dana današnjega nitko nije našao, da ponovo izda Documenta. Codex diplomaticus počinje 1904 izlaziti drugim sveskom, jer se smatralo da Documenta Račkoga zamjenjuju prvi svezak. No već tada je Smičiklas upozorio da će doći vrijeme, da se izda i prvi svezak Codexa s dopunama i ispravkama materijala štampanog kod Račkoga. Čini mi se da je to vrijeme već došlo. Documenta Račkoga su zastarjela. Gotovo 80-godišnji rad nekoliko generacija historičara osvijetlio je mnogo toga, što Rački nije mogao poznavati. No ti ispravci i nadopune rasuti su često po publikacijama koje nisu uvijek poznate onima koji treba da se posluže Račkim. Documenta, pored historičara, upotrebljavaju za svoje svrhe i arheolozi, filolozi itd., ljudi kojima je historija samo pomoćna nauka i koji u pravilu ne mogu da provjeravaju ispravnost svakog retka u takvim edicijama. Tako se dešava da se u najnovije vrijeme pojavljuju u nekim radovima sablasti iz Documenta, koje su kasniji historičari davno izbacili iz nauke. Lijep su primjer zato falsificirane isprave tobožnjeg Pinciusa (Doc. 23—24, 28—31). Šišić je odavna dokazao za te isprave, da su one falsifikati XV stoljeća bez ikakve historijske vrijednosti, a Zlatarski je nezavisno od njega došao do istog rezultata (Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara 471, bilj. 14). No ipak još 1947 pokojni ruski akademik Gotje vjeruje u podatke tih isprava (Slavjanski Sbornik, up. recenziju Hist. Zbor. II, 271), a Garašanin i Kovačević u svojoj knjizi »Pregled materijalne kulture južnih Slovena u ranom srednjem veku« pozivaju se 1950 na jednu od Pinciusovih isprava (up. disku iju u Hist. Zbor. IV, 416). I pored dvostrukog upozorenja u Historijskom Zborniku na neupotrebljivost Pinciusovih isprava, Rječnik Jugoslavenske akademije dono i god. 1953 topografsko ime »Repusina« iz Pin-

ciusove isprave (Rački, Doc. 29) s napomenom: »Iz g. 1000.« (Rječnik, XIII, 884). U filološke svrhe ti bi se falsifikati dođuše mogli upotrebiti, ali samo kao dokumentacija za vrijeme kada su nastali, tj. XV stoljeće. Nažalost, ovakve su pogreške gotovo neizbježne, kada su ljudi prisiljeni da se služe zastarjelim izdanjima izvora. Pincius će vilovati kroz naučnu i stručnu literaturu sve dok Codex diplomaticus I ne zamijeni osamdesetogodišnja Documenta, koja nakon svoje dugogodišnje korisne misije treba da se povuku u zasluženi mir.

F. Močanin

OSTAVŠTINA PETRA STANKOVIĆA

Peter Stanković je markantna pojava u kulturnoj pustoši Istre u prvoj polovini XIX st. On je po podrijetlu i ambijentu u Barbanu Hrvat, po odgoju i školovanju u Vidmu i Padovi Talijan, a po naučnom interesu za svakojake probleme Istre u duhu svoga vremena istriolog, lokalni i regionalni patriot — Istriano. Stoga nije čudo, da jedan dio njegova književnog rada pripada hrvatskoj kulturnoj sferi, ali začuđuje, što se ona nije još do danas pozabavila tim radom, kao da to on ne zasluguje. Koliko vrijedi Stankovićev rad na hrvatskom jeziku, ne može se reći, dok se ne prouči i ono što je do sada otkriveno i ono što još možda leži nepoznato u Rovinju.

Nakana kanonika Stankovića bijaše, da u svom rodnom Barbanu sagradi kuću za svoju biblioteku sa stanom za bibliotekara, ali je pred smrt (12. rujna 1852) po nagovoru svojih ukućana namro gradu Rovinju i knjižnicu (4000 knjiga, knjižica i rukopisa) i svakojake sprave za fiziku i zbirke novaca i medalja, okamina i rijetkosti. Sve to leži mrtvo u Rovinju već više od jednog stoljeća, neinventirano, nesređeno, neproučeno, bez stalne uprave i stručnog nadzora, a sigurno ima ondje također vrijednih rukopisa, od kojih ćemo spomenuti barem dva, naime Notizie storiche della podestaria di Barbana i Memorie storiche di Pola, koje je napisao biskupski vikar Anđeo Vidović početkom XIX st. na temelju dokumenata biskupskog arhiva u Puli, koje je kasnije uništio požar. Vijest o tim Memorijama kao i o istoimenom rukopisu pulskoga (kasnije zagrebačkoga) kanonika Franje Lucića iz istog vremena sačuvana je u prepisci Carlo De Franceschi — Giovanni Kobler

u 6. sv. smotre »Fiume« od 1928. (Lucićeve Memorie, predane navodno franjevcima na Kaptolu u Zagrebu, nisu dosad pronađene ni ondje ni u Metropolitani, kojoj su zagrebački kanonici obavezno ostavljali svoje knjige i rukopise.)

Kukuljević se malo godina prije svoje smrti (1889) zanimao za Stankovića (Š. Jurić, Dopisivanje Petra Stankovića s braćom Appendinijima, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik 1952), I. Milčetić je 1912 u 7. sv. Građe za povijest književnosti hrvatske iznio neke vijesti o Stankovićevu književnom radu na hrvatskom jeziku, a i stranci su nešto obavili.

Kad je naime Giovenale Vegezzi-Ruscilla u Torinu sakupljao verzije parabole o rasipnom sinu u svima narječjima Italije i izvan nje alla frontiera italo-slava, dobio ih je nekoliko i od Stankovića na hrvatskom i drugim jezicima Istre (M. Deanović, Istroromanske studije, Rad JAZU 303, 1954, str. 63), a o njima nas izvješćuju Carlo Salvioni u 34. sv. Jagićeva Archiva od 1913 i Carlo Salvioni e Giuseppe Vidossich u 36. sv. tršćanskog Archeografa od 1919.

Sve je to ne samo s našega gledišta važno za poznavanje učenog polihistora nego uopće mnogo važnije od mnogih drugih njegovih štampanih radova, kojima je uspjeh bio promašen već u autorovo vrijeme (na pr. polemičke rasprave o Zrenju u Istri kao rodnom mjestu sv. Jeronima, o staroslavenskoj liturgiji i Slavenima u Istri). Bit će i u Rovinju stvari bez veće vrijednosti, ali se ne smije suditi naprečac. Treba na neki način omogućiti studij toga materijala, jer dužnost je naše historiografije da upozna i ocijeni život i rad Petra Stankovića.

Nikola Žic

NOVI PRILOZI HISTORIJI AUSTRIJE u XIX. I XX. STOLJEĆU

U suvremenoj austrijskoj historiografiji zapažaju se tri struje: klerikalna, građanska bez klerikalne note i socijalistička. Glavni je predstavnik klerikalne historiografije profesor bečkog sveučilišta Hugo Hantsch. Njegova »Geschichte Österreichs I bis 1648, II 1648—1918 (I. 3. izd. 1951, II. 2. izd. 1953, Graz-Wien), pisana je s tendencijom da se glorificiraju glavni stupovi Habsburške monarhije: dinastija i katolička crkva. Zajedno sa sveuč. prof. Ederom (Graz) i Kramerom (Innsbruck) Hantsch izdaje Wiener historische Studien,

koje imaju zadatak, da austrijskog čitaoca oduševše za Dunavsku monarhiju kao »nacionalnu« državu i »jedinственu simbiozu jedne porodice naroda«, te da potaknu Evropu, da se inspirira Monarhijom i njenom sudbinom u izgradnji jedne »univerzalnije« ideje, na kojoj bi Evropa trebala da se ubuduće temelji. Prvi svezak tih studija sadržava Hantschov rad: Die Nationalitätenfrage im alten Österreich, Wien 1953, u kojoj autor negira postojanje vladajućih i potlačenih nacija u »nacionalnoj« Monarhiji i prikazuje nacionalizam kao »duševnu silu« bez realnog temelja, koja da je nagnala nenjemačke narode u Austriji, da se okrenu protiv svojih vlastitih bitnih životnih interesa, ostvarljivih samo u Monarhiji.

Drugi svezak Studija je rad Hansa Kramerera, Die Italiener unter der österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1954, koji će biti u ovom časopisu posebno recenziran. Treći svezak obuhvaća rad Karla Edera, Der Liberalismus in Altösterreich. Geisteshaltung, Politik und Kultur, München-Wien 1955, koji ne donosi ništa nova i zaostaje iza niže navedenog rada Georga Franza o istom predmetu.

U seriji Beiträge zur neueren Geschichte des christlichen Österreich izlaze popularno-naučne biografije najznatnijih predstavnika crkvenog života, klerikalizma i kršćanskog socijalizma. Dosad su izašle brošure: J. C. Allmayer-Beck, Vogelsang, Vom Feudalismus zur Volksbewegung, biografija preteče kršćanskog socijalizma; K. Skalnik, Dr. Karl Lueger, Der Mann zwischen den Zeiten, još jedan u nizu hvalospjeva bečkom gradonačelniku osnivaču kršćansko-socijalne stranke, te biografije nama manje poznatih ličnosti Hofbauera, Häuslea i Schindlera. Na kraju pregleda klerikalne historiografije treba spomenuti memoare nekadašnjeg urednika kršćansko-socijalnog organa »Reichspost« i eksponenta politike Franza Ferdinanda, jednog od aktera u t. zv. Friedjungovu procesu protiv Supila — Fridricha Fundera, Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik, Wien 1952. U tim memoarima ima zanimljivih podataka za našu historiju.

Gradanska historiografija bez klerikalne note dala je u posljednje vrijeme više zanimljivih radova. Monografija Rudolfa Kiszlinga, Erzherzog Franz Ferdinand von Österreich-Este, Graz-Köln 1954, pisana je na temelju novog arhivskog materijala. Autor simpatizira s Franzom Fer-

dinandom. Georg Franz, također autor jedne monografije o Franzu Ferdinandu (1940), izdao je u posljednje vrijeme dvije knjige: Liberalismus. Die deutsche liberale Bewegung in der habsburgischen Monarchie, München 1955, koja obuhvaća razdoblje od jozefinizma do 1867, i Kulturkampf. Staat und katholische Kirche in Mitteleuropa von der Säkularisation bis zum Abschluss des preussischen Kulturkampfes. München 1954, koja se bavi Njemačkom, Švicarskom, Austrijom, Italijom i Papinskom državom. Obje knjige mogu dobro poslužiti za orijentaciju u toj problematici.

Najbolji od svih radova, navedenih u ovom pregledu, svakako je Geschichte der Republik Österreich. Unter Mitwirkung von dr. W. Goldinger, Dr. F. Thalmann, Dr. S. Verosta, Dr. A. Vandruszka, herausgegeben von Dr. iur. et phil. Heinrich Benedikt, Wien 1954. Djelo obuhvaća političku historiju, političku strukturu (stranke), ekonomiku i na kraju poglavlje pod naslovom: Historijski kontinuitet austrijske države i njena evropska funkcija. Treba naročito istaći, da za razliku od gore navedene klerikalne historiografije, koja priželjkuje uspostavu Monarhije, djelo u redakciji bečkog sveuč. prof. Benedikta podcrtava životnu sposobnost Austrijske republike i njenu pripadnost »evropskom zapadu«, kao i želju austrijskog naroda, da u svojoj samostalnoj državi ostvari »socijalnu pravednost«, da živi sa susjedima u prijateljskim odnosima i da u potpunoj slobodi dade svoj prilog mirnom uređenju Evrope.

Zanimljivi prilozi historiji Austrijske republike jesu dvije kombinacije memoara i historijskog prikaza, i to: s konzervativnog stanovišta rad ministra Eduarda Ludwigaa, Österreichs Sendung im Donauraum, Wien 1954, a sa socijalističkog rad Karla Rennera, koji je Schärf izdao nakon autorove smrti pod naslovom Österreich von der Ersten zur Zweiten Republik, Wien 1953.

Najpoznatije djelo socijalističke historiografije iz posljednjih godina je dobro pisan rad stranačkog publicista Jacquesa Hannaka, Im Sturm eines Jahrhunderts. Eine volkstümliche Geschichte der Sozialistischen Partei Österreichs, Wien 1952. Za razdoblje Monarhije Hannak se služi Brügelovom historijom i ne donosi novih podataka, tako da je obrada razdoblja Republike do »Anschlussa« važnija. Za nas je najinteresantnije, što knjiga pokazuje

karakter Socijalističke stranke time što odražava shvaćanje njenog vodstva prema različitim problemima historije te stranke. Benedikt Kautsky napisao je skicu Geistige Strömungen im österreichischen Sozialismus, Wien 1953, u kojoj opravdava dvije glavne strane taktike Socijalističke stranke: borbu protiv komunizma i suradnju s Narodnom strankom.

Vodstvu Socijalističke stranke zahvaljujemo za vanrednu novu zbirku izvora iz ostavštine Victora Adlera, Briefwechsel mit August Bebel und Karl Kautsky. Gesamte und erläutert von Friedrich Adler, Wien 1954. U zbirku je uklopljena i korespondencija s ostalim prvcima njemačke socijalne demokracije. Pisma se bave problemima austrijske, njemačke, francuske, belgijske, ruske i engleske socijalne demokracije. Naročito su vrijedni dijelovi, koji osvjetljavaju pojavu Bernsteinova revizionizma. Zbirka reljefno oertava karakteristike ličnosti Kautskoga, Bebela i Adlera kao i činjenicu, da je Adler uvijek bio bliži reformizmu od Bebela i Kautskoga. Zbirka stoga predstavlja vrijedan prinos problemu austromarksizma. Friedrich Adler popratio je pisma detaljnim komentarima.

Mirjana Gross

T. B. BOTTOMORE — M. RUBEL, KARL MARX — SELECTED WRITINGS IN SOCIOLOGY AND SOCIAL PHILOSOPHY, London 1956, str. 268.

Sve veće zanimanje, koje postoji na Zapadu s obzirom na marksistički smjer u sociologiji i njegova osnivača, pokazuje se u ovom prijevodu odabranih odlomaka iz različitih Marxovih djela, što ga je izradio T. B. Bottomore, docent na The London School of Economics and Political Science i sekretar Međunarodnoga Sociologijskog udruženja. Prijevod je popraćen uvodom, koji je on sastavio zajedno s M. Rubelom, a svrha mu je da informira čitaoca o bitnim osobinama Marxove društvene teorije i da mu tako olakša razumijevanje tekstova, koji slijede.

Realno gledajući, sastavljači ovog izdanja definitivno napuštaju staro preduvjerenje, koje je vladalo i koje se još danas ponegdje zadržalo, da je Marx samo političar, a ne naučni radnik. Oni smatraju, da je Marxov rad, promatran u cjelini, prvenstveno znanstven. Marx je bio socijalni učenjak, politički filozof i

revolucionar. Njegov je ugled naučnog radnika u izvjesnoj mjeri trpio od kombinacije tih aktivnosti, a još više od historijskih doživljaja marksizma kao »političke ideologije«. A isto je tako trpio zbog nepoznavanja njegovog rada...« — ističu pisci na početku predgovora i tako pokušavaju, da budu prema Marxu objektivni. No bilo je potrebno također istaknuti činjenicu, koju se može razumjeti među recima, da se Marxova naučna dostignuća prešućivalo u onim naučnim krugovima, kojima je bila svrha da naučno opravdavaju klasni poredak, a ne da omogućuju propagandu nazorima revolucionara, koji izgrađuje teoriju, da bi ga oborio.

Uvod je podijeljen u dva dijela. Prvi dio ima naslov: Marxova sociologija i socijalna filozofija. U njemu su najprije navedeni utjecaji pret hodnika i suvremenika, koji su djelovali na formiranje Marxovih naučnih shvaćanja. Analizirajući utjecaj Hegela, Saint-Simona i engleske političke ekonomije, pisci naročito ističu misao o otuđenju, koja je na Marxa djelovala preko Feuerbacha, s tom razlikom, što Marx smatra otuđenje konkretnom društvenom pojavom (4). Posmatrajući religiju kao društvenu pojavu, t. j. kao određenu ideologiju, Marx je — prema njihovu mišljenju — »pridonio osnivanju moderne sociologije religije«. Važno je, što je Marx, proučavajući otuđenje na drugim područjima društvenog života — ekonomskom, političkim i t. d., postavljao pitanje, koji su društveni uzroci te pojave, da ljudi projiciraju sve pojmove, da bi ih zatim konkretizirali, prikazujući ih kao materijalne pojave u zbivanju. Analizirajući Kapital — misle pisci — očito se vidi, kako se Marx raskrstio s Hegelom, koji »nije vodio računa o konkretnim društvenim pojavama« (6). Kapital je »među ostalim jedno od najvrednijih djela socijalne historije, shvaćene na sociologijski način, t. j. kao historije društvenih ustanova« (8).

S nazorima Saint-Simona Marx se upoznao prije, nego što je počeo izučavati Hegelovu filozofiju, jer su u Njemačkoj bili brojni Saint-Simonovi učenici (9). Utjecaj engleske političke ekonomije pokazao se mnogo kasnije, jer je Marx započeo svoja ekonomska izučavanja u doba progonstva u Parizu i Bruxellesu (11). Marxov odnos prema Comtu bio je negativan, i razlike su između tih shvaćanja dale pravo Marxovoj kritičnosti: »Njego-

va vlastita »nauka o društvu« bliža je sadašnjoj suštini sociologije nego teorija, koja je dala ime toj nauci« (14).

Ali onaj, koji istražuje Marxov rad mora žaliti, što Marx nije napisao »i magnum opus« o društvu, za koji postoje njegovi nacrti, tako da Marxovu nauku treba rekonstruirati iz njegovih rukopisa i izdanih djela. Kao opća suprotnost njemačkoj historiografiji i napose prema Hegelovoj filozofiji historije, Marxova je nauka predstavljala »pokušaj da se izgradi historijska društvena nauka« (20).

Očito je, da pisci vode računa o tome, da bi odviše veliko isticanje Marxovih zasluga za sociologiju kod mnogih idealističkih sociologa izazvalo otpor, i stoga se služe opreznim formulama. No činjenice i argumenti, što ih iznose, dosta jasno pokazuju, da je za njih Marx pravi osnivač sociologije. Taj ih oprez dovodi do protivurječnosti, kada na pr. u vezi s pojmom historij-kog materijalizma tvrde, da taj pojam »pripisuje Marxu filozofske namjere, koje on nije imao« (20). S obzirom na to, oni ispravno ističu, da je Marx odbacivao spekulativno-metafizičku filozofiju, što im ne smeta, da sami smatraju njegovu nauku »socijalnom filozofijom« kako kažu u naslovu knjige. Toj je protivurječnosti također uzrok, da im nije jasan odnos između općeg naziranja na zbivanje, nauke i metode, koje oni još uvijek ne posmatraju u njihovoj uzajamnoj povezanosti i uvjetovanosti.

Uostalom, ima više mjesta u uvodu, gdje se daju tumačenja pomoću termina, kojima nije mjesto u marksističkom smjeru sociologije, kao na pr. sociologija spoznaje, socijalna filozofija, historijska sociologija. Ali kao opravdanje piscima može služiti to, što oni na takav način približavaju marksistička shvaćanja onima, koji su odgojeni u idealističkoj terminologiji.

Osnovne teme sociologije, kako ju je shvaćao Marx, pisci vide u ekonomskoj strukturi društva, u ideološkoj nadgradnji, revoluciji i budućnosti društva (23). Pritom su izostavili političko-pravnu nadgradnju. Očevidno se radi o lapsusu, jer je spominju na drugom mjestu. A njegov bi se prinos sociologiji sastojao u analizi ekonomske strukture, historijskog razvitka ljudskog rada i pokušaja da klasificira ljudska društva u skladu s njihovim ekonomskim sistemima (24). Naročita je Marxova zasluga, da je obratio pažnju na socijalne revolucije. To je područje bilo

prije njega posve zapušteno. A ni poslije njega »niti jedan sociolog nije smatrao vrijednim bilo da analizira revolucionarne pokrete bilo da pokuša izraditi uporednu studiju o revolucijama« (25). Pisci su, dođuše, zaboravili na Le Bona, ali je u suštini na mjestu njihov prigovor idealističkim sociolozima, jer ovima nije bilo u interesu da utvrđuju zakonitosti revolucija, kad je njihova glavna briga, izravno ili posredno, bila da učvrste klasni porredak, kojemu su pripadali.

I baš u tome, da pisci ne prikazuju klasnu podlogu pojedinih mišljenja, glavni je nedostatak njihova izlaganja. On dolazi do izražaja u drugom dijelu uvoda — Utjecaj Marxove sociologijske misli, u kojemu pisci prikazuju one sociologe i druge naučne radnike, koji su prihvaćali, kritizirali ili odbijali Marxove zaključke.

Svoj uvod zaključuju ovim riječima: »Velik dio Marxova rada predstavlja stalnu tekovinu sociologijske misli: definicija područja naučnog rada, analiza ekonomske strukture i njezinih odnosa s ostalim dijelovima društvene strukture, teorija društvenih klasa i teorija ideologije. Ali takvo uključenje Marxovih ideja uvjetuje nestanak 'marksističke' sociologije...« (48).

Na tom je mjestu ponovo došao do izražaja oprez, s kojim se pisci izražavaju. Prihvatanje Marxovih zaključaka znači u isto vrijeme odbacivanje idealističkih postavaka, koje su s njima u suprotnosti. Ako čitava sociologija postaje marksistička, onda nema potrebe, da se ta činjenica ističe u odnosu na idealistički smjer u sociologiji, koji pisci očevidno smatraju prevladanim, iako to izričito ne kažu. Značajno je da ne prihvaćaju pokušaj nekih francuskih sociologa na čelu sa G. Gurvitchem, da Marxov životni rad podijele na »mladog Marxa«, koji je bio sociolog, i na »staroga«, koji je bio političar i koji je u svome političkom radu navodno negirao učenjaka iz mladosti. U tom je vidan napredak u ocjeni Marxova životnog djela na Zapadu i u populariziranju njegovih tekovina.

Prevedeni tekstovi potječu iz svih Marxovih radova, izuzevši njegovu korespondenciju, te su prema sadržaju ovako raspoređeni:

U prvom dijelu — Metodološki temelji — citirani su odlomci u vezi s materijalističkim shvaćanjem historije, s bićem i sviješću, kao i s društvom, dru-

štenim odnosima i ekonomskom strukturom.

Drugi dio — Pretkapitalistička društva — sadrži odlomke, koji se odnose na oblike vlasništva i način proizvodnje kao i na ekonomsku strukturu, društvenu stratifikaciju i političke sisteme prvobitne zajednice, robovlasništva i feudalizma.

Treći dio — Sociologija kapitalizma — obuhvaća tekstove, kojima je predmet porijeklo i razvitak kapitalizma, društveni sistem kapitalizma, njegova ideologija, kapitalizam i otuđenje čo-

vjeka, društvene klase i klasna borba i Marxova Enquête Ouvrière.

Četvrti dio — Sociologija politike — navodi odlomke, koji se odnose na državu i pravo i na dinamiku revolucije, dok su u petom dijelu — Buduća društva — iznesena Marxova mišljenja o odnosima u komunizmu.

Pisci su ponnim izborom tekstova nastojali da što potpunije prikažu glavne Marxove misli te su u tom svojem radu i uspjeli, pruživši čitaocu pregled osnova marksističke sociologije.

O. Mandić

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA IX.

1956.

BROJ 1—4

NAKLADA »ŠKOLSKA KNJIGA« / ZAGREB

Redakcioni odbor:

*OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB